VLAAMSE EN WAALSE VROUWEN, TWEE ONDERDRUKTE MINDERHEDEN? HET KRUISPUNT VAN NATIONALISME EN VROUWELIJKE EMANCIPATIE IN WAALSE EN VLAAMSE VROUWENTIJDSCHRIFTEN TUSSEN 1912 EN 1936

- Mai-Linh Hàn Nguyên & Alix Van Nieuwenhuyze -

In augustus 2026 is het 81 jaar geleden dat men het wetsvoorstel indiende om universeel vrouwenstemrecht in België te implementeren, al kwam het stemrecht er pas effectief in 1948. Het Belgische feminisme in het bijzonder heeft een opmerkelijke erfenis: in één land zijn bewegingen te onderscheiden met gelijkaardige, maar toch ook radicaal verschillende doelstellingen. Terwijl vrouwen internationaal door elkaar geïnspireerd raakten en elkaar steunden, ontstonden binnen België aan het begin van de twintigste eeuw emancipatorische bewegingen die zich schaarden achter de doelen van hun respectieve gemeenschap: de katholiek-Vlaamse of de liberaal-Waalse, die soms recht tegenover elkaar stonden. De complexe spanningen tussen die identitaire lagen leverden de vrouwen aan ons over in onder meer enkele tijdschriften: *Omhoog* (1912-1921), *Vrouwenleven* (1922-1929), *Union des Femmes de Wallonie* (1913-1914) en *La Femme Wallonne* (1920-1936).

I. Inleiding

In 2007 sprak Dave Sinardet over België als "twee onderdrukte meerderheden", oftewel twee geografische of demografische meerderheden – Vlaanderen en Wallonië – die zich tot vandaag een slachtoffer van de "andere" meerderheid voelen.[1] Vooral leden van de Vlaamse en Waalse beweging vertegenwoordigen dit gevoel. Beide groeperingen hadden een niet te onderschatten impact op de huidige natievorming en op elkaar. Toch blijft vergelijkend onderzoek tussen de Vlaamse en Waalse bewegingen schaars.[2]

Sinardets formulering leent zich ertoe een tweede laag van minderheidsgevoel aan te kaarten. Hoewel vrouwen de helft van de bevolking vormen, benadert men hen door sociale, politieke en institutionele achterstelling vaak als een minderheidsgroep. Binnen de nationalismestudies is het onderzoek naar vrouwen beperkt, wat voor België bijzondere implicaties heeft. Zoals Lith Lefranc stelt, gaat het in nationalistisch en feministisch onderzoek meestal louter om de vrouwenbeweging *of* de Vlaamse dan wel Waalse beweging. Het gebrek aan onderzoek naar de kruising tussen nationalisme- en genderstudies kan de indruk wekken dat "de vrouwenbeweging een 'Belgische' aangelegenheid [is], waarin de communautaire kwestie weinig of geen rol" speelt.[3] Dit vergelijkend onderzoek illustreert echter dat zij, hoewel zij eenzelfde vrouwenemancipatiestrijd voerden, door de verdediging van hun nationalistische – of regionalistische – standpunten verre van een geheel vormden.

De periode rond de Grote Oorlog en het interbellum is interessant om die gelijkenissen en verschillen in kaart te brengen. Niet alleen was de oorlog een sleutelmoment voor de rol en bewustwording van vrouwen in de maatschappij, het is ook de periode waarin verschillen tussen de Waalse en de Vlaamse beweging op scherp kwamen te staan. Als startpunt van ons onderzoek nemen wij 1912 : het jaar waarin Jules Destrée zijn impactvolle *Lettre au Roi* publiceerde, waarin hij openlijk pleitte voor een federale staat en beweerde dat Walen en Vlamingen nooit zouden kunnen samenleven.[4] In oktober van datzelfde jaar ontstond tevens de *Assemblée Wallonne,* een raad van Walen die over de toekomst van het land moest nadenken.[5]

Dezelfde maand stichtten de vrouwen van de *Assemblée* zijn vrouwelijke exponent, de *Union des Femmes de Wallonie* (UFW). Dat deze vrouwen niet alleen leden, maar ook echtgenotes van walliganten van de *Assemblée* waren, speelde zeker een rol bij de oprichting.[6] Deze unie kwam tot stand door toedoen van twee hoogopgeleide liberale vrouwen : Léonie de Waha[7] en Marguerite Delchef.[8] Ook Marie Delcourt,[9] een sleutelfiguur van de feministische strijd in België, behoorde tot

1. Dave Sinardet, "Het samenleven van twee onderdrukte meerderheden", in Geert Buelens, Jan Goossens & David Van Reybrouck, (red.), *Waar België voor staat : een toekomstvisie,* Antwerpen, 2007, 30.
2. Chantal Kesteloot, "Waalse beweging", *DEVB,* 2023, <https://devb.be/id/ter-000796>; Iris Flagothier, "Envisager le militantisme au prisme du genre", *Journal of Belgian History,* 50/3-4, 2020, 66.
3. Lith Lefranc, "Vrouwenbeweging", *DEVB,* 2023, <https://devb.be/id/ter-001279 >.
4. Jules Destrée, "Lettre au Roi", *La Revue de Belgique,* 1 september 1912, 5.
5. Philippe Destatte, Catherine Lanneau & Fabrice Meurant, *Jules Destrée : la lettre au roi, et au-delà, 1912-2012. Actes du colloque des 24 et 25 avril 2012,* Liège/Namur, 2013, 66-84.
6. Iris Flagothier, *Envisager le militantisme,* 4.
7. Léonie de Waha (1836-1926) was een pionier voor het onderwijs van meisjes in Wallonië, voorbereidend op de universiteit. Paul Delforge, "DE WAHA DE CHESTRET Léonie", in Paul Delforge, Philippe Destatte & Micheline Libon, (dir.), *Encyclopédie du Mouvement wallon,* dl. I, Liège, 2000, 497.
8. Marguerite Delchef (1874-1964) was sterk politiek geëngageerd. Ze was lid van de *Ligue d'Action wallonne* en de *Fédération belge des Femmes diplômées des Universités,* en een tijdje van de *Assemblée wallonne.* Paul Delforge & Micheline Libon, "DELCHEF Marguerite (épouse HORION)", in Paul Delforge, Philippe Destatte & Micheline Libon, (dir.), *Encyclopédie du Mouvement wallon,* dl. 1, Liège, 2000, 434-435.
9. Marie Delcourt (1891-1979) promoveerde in Klassieke filologie aan de Universiteit van Luik. Ze was de eerste vrouwelijke docent aan de Luikse universiteit. Paul Delforge, "DELCOURT Marie", in Paul Delforge, Philippe Destatte & Micheline Libon, (dir.), *Encyclopédie du Mouvement wallon,* dl. 1, Liège, 2000, 437.

de UFW. Delchef, de Waha en Emma Lambotte[10] gaven in het kader van de unie het enige 'Waalsgezinde' vrouwentijdschrift uit. Vrouwentijdschriften werden geschreven door en voor vrouwen en bespraken agendapunten van de vrouwelijke emancipatiestrijd (stemrecht, onderwijs, arbeid).[11] Tussen februari 1913 en april 1914 publiceerde de UFW een bulletin van de *Union des Femmes de Wallonie* (voortaan *Bulletin*).[12] Dat *Bulletin* bestuderen we, evenals zijn opvolger *La Femme Wallonne (LFW)* dat de UFW tussen 1920 en 1936 voornamelijk in Luik uitgaf, met een politieke boodschap gericht op burgerlijke, voornamelijk gehuwde vrouwen. Aangezien de unie het tijdschrift voor het laatst in 1936 publiceerde, bleek dat de temporele eindgrens van ons onderzoek.

Over het algemeen profileerde de Waalse beweging zich als socialistische en liberale beweging, maar de standpunten over de toekomst van België en Wallonië zorgden voor verdeeldheid: waar sommigen de eenheid van een Franstalig België wilden behouden, streefden anderen naar een tweetalig (al dan niet gefederaliseerd) België, een onafhankelijk Wallonië of aanhechting bij Frankrijk (de rattachisten).[13]

Zulke politieke verdeeldheid heerste ook binnen de Vlaamse beweging en maakte het moeilijk om tot één heldere toekomstvisie te komen. De beweging was van bij haar ontstaan sterk verdeeld over een liberale en een katholieke strekking.[14] De Katholieke Partij won evenwel aan populariteit door zijn Vlaamsgezinde profiel, waardoor men katholicisme en de Vlaamse beweging soms aan elkaar gelijkstelde.[15] Hoewel de Vlaamse net als de Waalse beweging lang een mannelijke aangelegenheid was, lieten sinds het decennium voor de Eerste Wereldoorlog vrouwen stilaan hun stem horen.[16] In tegenstelling tot de gehuwde vrouwen van de UFW ging het aan Vlaamse kant vaak om ongehuwde vrouwen. We onderzoeken in dit artikel het enige Vlaamsgezinde vrouwentijdschrift[17] dat wij konden vinden dat zowel voor als na de oorlog werd uitgegeven: het voornamelijk in Antwerpen verspreide maandblad *Omhoog* (1912-1921), aangevuld door haar opvolger *Vrouwenleven* (1922-1929). Ze ontstonden als organen van de katholieke Vrouwenbond Constance Teichmann,[18] op initiatief van Marie-Elisabeth Belpaire[19] en Louisa Duykers,[20] beiden afkomstig uit het Vlaamse, Franstalige burgerlijke milieu, die zich inzetten voor de rechten van (Vlaamse) vrouwen en de Nederlandse taal.

10. Emma Lambotte (1876-1963), lid van de *Assemblée wallonne,* had een lange carrière in de letteren en vertaalde werken in het Waalse dialect naar het Frans. Haar bundel *Boutade* (1917) werd in Vlaanderen gecensureerd. Paul Delforge, "LAMBOTTE Emma (née PROTIN)", in Paul Delforge, Philippe Destatte & Micheline Libon, (dir.), *Encyclopédie du Mouvement wallon,* dl. 2, Liège, 2000, 914-915.

11. Andere bestaande vrouwentijdschriften waren bijvoorbeeld *L'international féminin* (1910-1934) en het sociaal-christelijke *La Femme belge* (1913-1935).

12. Voor de precieze oplage, geografische verspreiding en andere formele kenmerken van deze bladen, zie Iris Flagothier, *La Femme wallonne (1920-1936). Organe de l'Union des Femmes de Wallonie. Entre revendications wallonnes et évolution du statut de la femme dans l'entre-deux-guerres,* masterscriptie, ULiège, 2014.

13. Chantal Kesteloot, "Mouvement wallon et identité nationale", *CRISP,* 1392/7, 1-48.

14. In de jaren 1880 kwam daar nog de socialistische partij bij. Bruno De Wever, "Geschiedenis van de Vlaamse beweging", *DEVB,* 2023, <https://devb.be/id/ter-001095 >.

15. Lode Wils, *Van de Belgische naar de Vlaamse natie,* Leuven, 2009, 141.

16. Hilde Verbanck, "Laatslapertje ontwaakt. De Katholieke Vlaamse Meisjesbeweging: stichting en eerste groeijaren", *Wetenschappelijke Tijdingen,* 40/2, 1981, 83-98.

17. Een ander Vlaamsgezind, meer specifiek Groot-Nederlands katholiek vrouwentijdschrift was *De Lelie* (1909-1914). Haar redactie bestond echter voor een groot deel uit mannen, en de periode van uitgave is voor ons onderzoek te beperkt. Luc Vandeweyer, "De Lelie", *DEVB,* 2023, <https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/de-lelie>.

18. In 1910 door Belpaire opgericht als vereniging die zich inzette voor de opvoeding en politieke rechten van de vrouw in het Nederlands. Karl Scheerlinck, "Teichmann, Constance", *DEVB,* 2023, <https://devb.be/id/per-011653>.

19. Marie-Elisabeth Belpaire (1853-1948) was letterkundige en zette zich in voor de bevordering van de Nederlandse taal in België, vooral in het meisjesonderwijs. Geraldine Reymenants, *Marie Elisabeth Belpaire,* Leuven, 2017, 30-31.

20. Louisa Duykers (1869-1952) was letterkundige, opgeleid als onderwijzeres in Luik. Zij was Belpaires "trouwe gezellin, in alles en overal." Belpaire geciteerd in Geraldine Reymenants, *Marie Elisabeth Belpaire,* 38; Ulrike Burki, "Duykers, Louisa", *DEVB,* 2023, <https://devb.be/id/per-005564>.

7550
ARCHIVES
M 39 f

UNION
DES
·FEMMES DE WALLONIE·
BULLETIN TRIMESTRIEL

Février 1914. N° 5.

Pour tout ce qui concerne le Bulletin s'adresser 27, Rue Dartois, Liège

POUR NOS GOSSES

Carnaval des Enfants Wallons

Gentes mamans, bonnes aïeules, tantes de sucre et grandes sœurs, veuillez ouvrir tout grands vos yeux et lire ici que le dimanche 15 mars, à 3 heures de l'après-dîner, en la salle du *Continental,* aura lieu une fête enfantine dont nous allons essayer de vous tracer le programme.

Tout d'abord, nous désirons, vous n'en doutez pas, que cette fête soit essentiellement wallonne. Voici, devant vous, six grosses semaines pour y songer et y collaborer. C'est plus qu'il n'en faut. Avec le goût qu'on se plait à reconnaître aux Liégeoises, vous arrangerez gentiment petits garçons et petites filles. Oui, c'est entendu : cela vous donnera un peu de tintouin, cela vous demandera quelque recherche. Mais peu importe : Les gosses seront joyeux. Ne voyez que leur plaisir, ne songez pas à la peine. Emballez-vous. Creusez, fouillez... et ne bêchez pas.

*
* *

Vous allez donc costumer vos petits (et même les grands, s'ils le désirent). Seulement, point d'Ophélie, point de paysan[illegible]napolitaine, point d'Arlequin ni de Pierrot. [illegible]tre concours — car concours il y aura — [illegible]et que des costumes wallons.

Je vous entends : C'est bien difficile... on en connaît si peu... c'est si restreint!... Au nom de la vérité, je vous arrête. Un domaine restreint, c'est vite dit! Voyons toujours.

D'abord, nous diviserons en plusieurs catégories la liste des costumes en question.

En premier lieu, nous aurons les métiers : métiers anciens et métiers actuels.

Restreint, Madame? Quand vous n'avez qu'à consulter vos souvenirs de la Joyeuse Entrée pour revoir les trente-deux bons métiers qui défilèrent devant vous! Quand vous n'avez qu'à ouvrir les yeux, qu'à regarder autour de vous : gais armuriers, vaillants mineurs, pittoresques hiercheuses n'apparaissent-ils pas?

Et la botteresse, de plus en plus rare, et l'alerte cotiresse qui, de bon matin, descend des hauteurs? Et tant d'autres, et tant d'autres...

Viendront ensuite les grrrands personnages : figures historiques, figures populaires ou fantastiques.

Eh! ne vous souviendrait-il point des Franchimontois, d'un certain Jean de Nivelles, des quatre fils Aymon, du grand Charlemagne lui-même, d'Ambiorix et autres braves Gaulois?

Omslag van het Bulletin, februari 1914". Bron : FHMW, Luik.

Aan de hand van onze vier bladen onderzoeken we welk beeld van de nagestreefde natie blijkt uit de emancipatorische idealen bij deze vrouwen uit de Vlaamse en Waalse bewegingen. Om heuristische redenen beperkten we ons per regio tot één blad en zijn opvolger, wat impliceert dat we geen veralgemenende claims kunnen maken, maar rekening moeten houden met de specifieke (politieke) signatuur van deze bladen. We kijken daarbij of de verschillende identiteitslagen (als vrouw, Vlaamse of Waalse, katholiek of liberaal) contrasteren en naar de verwevenheid tussen vrouwelijke emancipatie, nationalisme en religie. Verder willen we essentialistische standpunten over "de" vrouw in België vermijden.[21] In lijn met eerder onderzoek ondergraaft dit artikel de aanname dat vrouwelijke politieke betrokkenheid zich – ondanks hun gebrek aan stemrecht – uitsluitend tot genderkwesties beperkte.

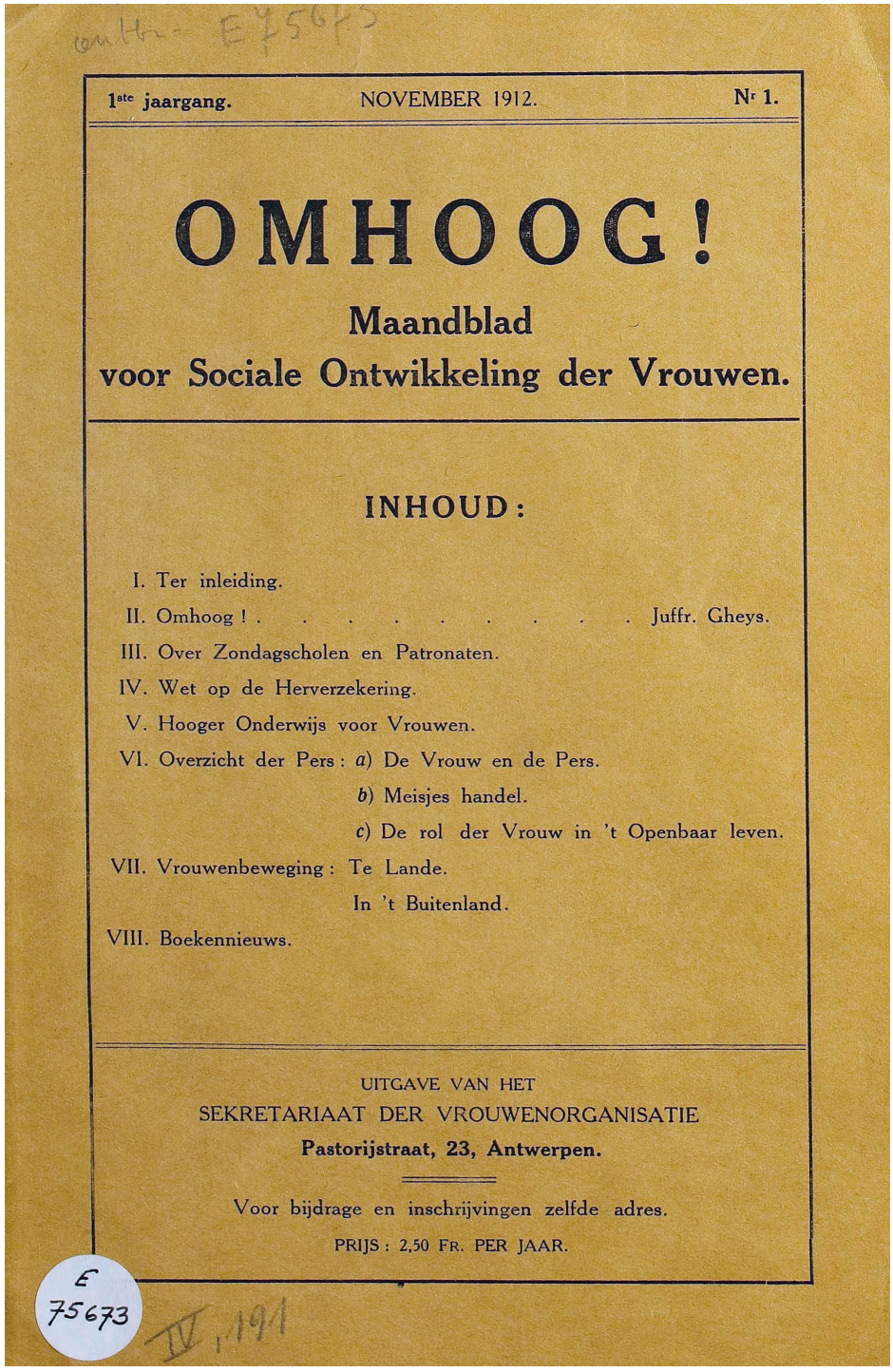
We richten ons eerst op de verwevenheid tussen de Vlaamse dan wel Waalse strijd en specifiek vrouwelijke emancipatorische kwesties. Daarna bespreken we, naar aanleiding van de Grote Oorlog, hoe redactieleden activisme en patriottisme representeerden, alsook hun eigen oorlogsactiviteiten. Vervolgens richten we ons op drie focuspunten van de vrouwelijke ontvoogdingsstrijd: stemrecht, onderwijs en arbeid. Bij de onderwijskwestie staat de taalstrijd centraal. Tot slot wijden we een deel aan de ideologische functie van literatuur, kunst en cultuur in het verlengde van discussies over het onderwijs.

II. Politieke situering : klerikale versus liberale vrouwelijke emancipatie

In hun feministische strijd stonden de belangen van Belgische vrouwen op het eerste gezicht op één lijn, zeker vergeleken met de internationale Europese situatie. Waar die laatste vooral ging om kiesrecht, moest de (vrouwelijke *en* mannelijke) maatschappij rond de eeuwwisseling volgens Belgische feministen eerst algemeen "beschaafd" en opgeleid zijn.[22] Dan pas konden ze het universele en vrouwenkiesrecht implementeren dat niet alleen een politieke, maar ook economische, sociale en culturele impact zou hebben.[23] Bovendien kreeg de feministische strijd in België enerzijds te maken met politieke verzuiling, anderzijds met een gedeeltelijke inbedding in de strijd van regionale bewegingen.[24] Daardoor ontstond een groot verschil tussen de strijd die *Omhoog* en *LFW* voerden: het Vlaamse tijdschrift was zeer uitgesproken klerikaal, terwijl het Waalse juist antiklerikaal was en zich schaarde achter liberale tradities van de Verlichting.

De titel van het Vlaamse *Omhoog* thematiseerde al het belang van de bewustwording van de vrouw: zij moest "omhoog", geëmancipeerd. Hoewel het blad in eerste instantie een plaats wilde zijn waar "alle stromingen der bewegingen zullen samenkomen,"[25] spitste het zich toe op "de opleiding der vrouwen van betere standen", die bestaande Vlaamse vrouwenverenigingen naar aanvoelen van *Omhoog* niet konden bereiken.[26] Vlaamsgezinde mannen beschuldigden hen ervan dat ze het franskiljonisme in stand hielden en hun Vlaamse afkomst negeerden, terwijl er net nood was aan "meer stambewuste, plichtsbeseffende en ontwikkelde vrouwen".[27] *Omhoog* bekommerde zich dus om de vorming van katholieke, zelfbewuste Vlaamse vrouwen uit de hogere stand. Die nadruk op het religieuze stond in schril contrast met *LFW* en de UFW over het algemeen. Net als de brede Waalse beweging legde de unie weinig nadruk op religie, al profileerde ze zich eerder als antiklerikaal dan antireligieus – een reactie op de overhand die de Katholieke Partij vooral in Vlaanderen had.[28]

21. Olivier Fillieule & Patricia Roux, (dir.), *Le sexe du militantisme,* Paris, 2009, 13.
22. Catherine Jacques, *Les féministes belges et les luttes pour l'égalité politique et économique 1918-1968,* Bruxelles, 2013, 18.
23. Florence Rochefort, "Du droit des femmes au féminisme en Europe 1860-1914", in Christine Fauré, (dir.), *Encyclopédie politique et historique des femmes,* Paris, 1997, 557.
24. Leen Van Molle & Eliane Gubin, *Vrouw en politiek in België,* Tielt, 1998, 34-35.
25. Redactie, "Ter inleiding", *Omhoog,* november 1912, 1.
26. L. N., "Vrouwenbond 'Constance Teichmann'", *Omhoog,* mei 1913, 97.
27. *Idem,* 97.
28. Chantal Kesteloot, *Mouvement wallon et identité nationale,* 16.

1ste jaargang. NOVEMBER 1912. Nr 1.

OMHOOG!

Maandblad voor Sociale Ontwikkeling der Vrouwen.

INHOUD:

I. Ter inleiding.
II. Omhoog! . . . . . Juffr. Gheys.
III. Over Zondagscholen en Patronaten.
IV. Wet op de Herverzekering.
V. Hooger Onderwijs voor Vrouwen.
VI. Overzicht der Pers: *a*) De Vrouw en de Pers.
b) Meisjes handel.
c) De rol der Vrouw in 't Openbaar leven.
VII. Vrouwenbeweging: Te Lande.
In 't Buitenland.
VIII. Boekennieuws.

UITGAVE VAN HET
SEKRETARIAAT DER VROUWENORGANISATIE
Pastorijstraat, 23, Antwerpen.

Voor bijdrage en inschrijvingen zelfde adres.

PRIJS: 2,50 FR. PER JAAR.

E 75673
IV, 191

Omslag van de eerste uitgave van Omhoog, november 1912. Bron: Collectie Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Antwerpen.

Leden van de UFW waren baanbrekende figuren op het universitaire domein en velen van hen waren de eerste vrouwen van hun opleiding die aan de universiteit studeerden en promoveerden.[29] Ze namen deel aan het debat over de Waalse kwestie door hun aanwezigheid in de *Assemblée* en belichtten Waalse belangen in hun tijdschrift. Waar *Omhoog* zich politiek expliciet op de Katholieke Partij richtte, wilden de *Femmes Wallonnes* vanaf het ontstaan van de UFW een apolitiek zelfbeeld behouden *("Art. 3. – Elle s'interdit toute politique de parti."*[30]*)*, een strategische keuze om de interne politieke spanningen die in de Waalse beweging bestonden niet te voeden en meer vrouwen bij hun strijd te betrekken. Toch was het bijna alsof leden van de UFW een "gematigd" zelfbeeld probeerden te behouden om aan vrouwelijke conventies van hun tijd te beantwoorden. Ze zagen zichzelf als een *"société, féminine et féministe sans excès, sans outrance",* ver van andere *"amazones"* en *"féministes échevelées",* een verwijzing naar gewelddadige feministische activiteiten die op dat moment internationaal plaatsvonden.[31]

Dat apolitiek zelfbeeld betekende echter niet dat redactieleden zich weerhielden van politiek: in 1923 verlieten zowel Delchef als Lambotte de *Assemblée* om zich bij de separatistische, bijna rattachistische beweging van Destrée aan te sluiten.[32] Op dat moment nam de toon van *LFW* een francofiele wending: boodschappen richtten zich explicieter op een onafhankelijk Wallonië of een nieuw Frankrijk. *LFW* deelde vaker artikelen van andere vrouwelijke francofiele tijdschriften zoals *La Française*.[33] Specifiek tegenover Franse feministen nam *LFW* een zusterlijke houding aan. Conform de leer van het "soroptimisme" en rattachistische ideeën noemden zij het buurland Frankrijk *"la grande soeur latine"* en rangschikten ze zodoende hun eigen natie onder de grotere zuster.[34] De UFW wilde de Franse cultuur en taal beschermen en wenste een eentalig België. Gesterkt door de *Lettre* van Jules Destrée bestond de indruk dat Vlamingen Wallonië aanvielen: voor het "verbasterde" Vlaams was er in Wallonië dus geen plaats.[35] Wat ze met *"petite patrie"*[36] bedoelden, was vaag: was het moederland België, Wallonië of zelfs Frankrijk? *LFW*'s occasionele en indirecte eis voor verplichte assimilatie tussen heel België en de Franse cultuur neigde soms naar etnische zuivering.

In ieder geval is het duidelijk dat de Vlaamse en Waalse redactieleden een gelaagde identiteit hadden, waarvan ze zich bewust waren: de UFW had het expliciet over een *"programme wallon et féminin"*[37] en *Omhoog* introduceerde zichzelf als blad dat wilde zorgen voor "ontwikkelde vrouwen, die hun Vlaamsch karakter geheel in haar zelfstandigheid bewaren willen".[38] Het aspect "vrouw" was daarbij gedeeld, maar recht tegenover elkaar stonden de aspecten "Vlaams en klerikaal" ten opzichte van "Waals (of Frans) en liberaal".

III. Het discours over de Grote Oorlog

Kort na de oprichting van beide tijdschriften brak de Eerste Wereldoorlog uit. Hoewel dat op het slagveld een masculiene zaak was, fungeerde de Grote Oorlog tegelijkertijd als bewijs dat de economie kon draaien onder controle van vrou-

29. Marguerite Delchef was de eerste studente en promovenda in Romaanse filologie aan de Universiteit van Luik. Paul Delforge & Micheline Libon, *DELCHEF Marguerite,* 434-435.
30. Marguerite Delchef, "Notre vie", *Union des Femmes de Wallonie,* februari 1913, 1; "Statut", *La Femme Wallonne,* januari 1930, 7-8.
31. "Union des Femmes de Wallonie", *Moniteur officiel du Mouvement wallon,* november-december 1912, 4.
32. Paul Delforge, *L'Assemblée wallonne,* 202-217; Iris Flagothier, *Envisager le militantisme,* 70.
33. *La Française* (1906-1940) was een Frans weekblad geschreven voor en door vrouwen, met als doel om het vrouwenstemrecht te bekomen alsook het sociale en arbeidsrecht te verbeteren. Cécile Formaglio, "L'hebdomadaire 'La Française' (1906-1940): le journal du féminisme réformiste", *Le Temps des médias,* 2/29, 2017, 33-47.
34. Marguerite Delchef, "Pourquoi les femmes de Wallonie aiment la France", *La Femme Wallonne,* april 1922, 1.
35. Emma Lambotte, "Pas de bilinguisme en wallonie", *La Femme Wallonne,* december 1922, 1.
36. "Le mot 'Wallonie'", *Bulletin,* augustus 1913, 7.
37. *La Femme Wallonne,* november 1921, 1.
38. L.N., *Vrouwenbond 'Constance Teichmann',* 97.

wen. Deze historische gebeurtenis betekende dan ook een wending in de plaats van de vrouw in de maatschappij. Door onder meer hun functie als verpleegsters, liefdadige weerstandsfiguren en moeders van gesneuvelde jongens, kregen ze een actief, deels gefantaseerd imago.[39]

In werkelijkheid hielden de Vlaamse en Waalse redactieleden zich bij het uitbreken van de oorlog bezig met sociale kwesties, terwijl de uitgave van hun tijdschriften tijdelijk staakte. Aan Vlaamse kant vluchtten kernredactieleden Belpaire en Duykers naar het onbezette De Panne, waar zij dicht bij het front in contact stonden met soldaten, dokters en verpleegsters die ze verwelkomden in hun villa.[40] Aan Waalse kant bood de UFW sociale hulp en organiseerde clandestien goede doelen, zoals de *Atelier de Layettes* voor arme kinderen en de *Oeuvre des Dix Jours* voor zwangere vrouwen.[41]

Toen *Omhoog* in 1917 opnieuw met haar publicatie begon, klonk daaruit vooral de roep om solidariteit met mannen aan het front. In het tijdschrift kwamen toen veel mannen aan het woord: er verscheen een artikel van de Vlaamse officier Jozef Rombouts die de vrouw opriep haar strijd voor de verheffing van het Vlaamse volk voort te zetten.[42] Die strijdbaarheid internaliseerde de redactie van *Omhoog* bij de bevrijding, zo stond te lezen in maart 1919: "Wij moeten vrouw zijn! Daarom zullen wij overgaan tot het volkomenste gebaar der vrouw: [...] ons geven, zonder weerhouding aan het Leven dat uit ons vraagt geboren te worden. Wij zullen ware moeders zijn. Wij moeten ons geven aan de pijnlijk-zoekende Vlaamsche-democratische maatschappij."[43]

Deze passage toont niet alleen aan dat de vrouwen in hun moederrol een natuurlijke plicht voor de natie zagen, maar impliceert ook een positionering binnen de Vlaamse beweging die sinds de oorlog onherroepelijk gespleten was tussen de passivisten – die hun Vlaamse strijd tijdens de oorlog staakten om een sterk verenigd België te vormen tegen de bezetter – en activisten – die hun Vlaamse eisen net wilden verwezenlijken door toedoen van de Duitse bezetter.[44] Het "pijnlijk-zoekende Vlaamsche-democratische" kunnen we hier, met de nadruk op "democratische", dan ook lezen als "niet-activistisch". Die houding – activisten hadden de Vlaamse zaak in diskrediet gebracht – maakte de pro-Belgische Belpaire nog explicieter in het "Slotwoord" van het aprilnummer van 1919:

> "Ik ben dus helemaal onverdacht in mijne Belgische gevoelens. Nu, onder U teruggekeerd, bevind ik dat het aktivisme hier uitgespeeld wordt tegen zijn voornaamste slachtoffer, tegen de Vlaamsche zaak zelve; dat er eene verwarring is ontstaan – of opzettelijk teweeggebracht – tusschen aktivisme en Vlaamsgezindheid. Daartegen protesteer ik uit gansch mijne macht."[45]

Daar voegde Belpaire nog aan toe hoe de oorlog haar Vlaamsgezinde gevoelens had "vertiendubbeld":[46] een duurzaam België vereiste voldoening van de vooroorlogse Vlaamse eisen. Hoewel de uitspraken van Belpaire getuigen van de naoorlogse meningsverschillen binnen de Vlaamse beweging, vereenzelvigde de UFW Vlaamsgezindheid en activisme. De unie ging duidelijk in op de brede naoorlogse strategie van de Waalse

39. Denise De Weerdt, *De vrouwen van de Eerste Wereldoorlog*, Gent, 1993, 263-294; Eliane Gubin, Els Flour & Marie Kumpers, "Women's Mobilization for War (Belgium)", *International Encyclopedia of the First World War,* 21 september 2019, 3; Iris Flagothier, *Envisager le militantisme,* 54.
40. Geraldine Reymenants, *Marie Elisabeth Belpaire,* 125-127.
41. Micheline Libon, "Union des Femmes de Wallonie (1912)", in Paul Delforge, Philippe Destatte & Micheline Libon, (dir.), *Encyclopédie du Mouvement wallon,* dl. 3, Liège, 2000, 1546; Iris Flagothier, *Envisager le militantisme,* 58.
42. Jozef Rombouts, "Ons roept de tijd tot hooger peil en zwaarder werkzaamheid", *Omhoog,* november 1917, 2-3.
43. Redactie, "Aan onze Lezers", *Omhoog,* maart 1919, 2.
44. Met als hoogtepunt de zelfverklaarde onafhankelijkheid van Vlaanderen die de Raad van Vlaanderen uitriep onder aanmoediging van de Duitsers in 1917. Antoon Vrints & Pieter Van Hees, "Raad van Vlaanderen (1917-1918)", *DEVB,* 2023, <https://devb.be/id/org-006879>.
45. Marie-Elisabeth Belpaire, "Een slotwoord", *Omhoog,* april 1919, 6-7.
46. Marie-Elisabeth Belpaire, "Een slotwoord", *Omhoog,* april 1919, 7.

2e 2574 A 129875

2e Jaar. Nr 1 — 15 November 1917.

OMHOOG!

Orgaan van den "Vrouwenbond Constance Teichmann"

Redactie : *Swiss Cottage*, De Panne. (Verschijnt maandelijks) Abonnementsprijs : 2,00 fr. 's jaars.

Bij 't vierde oorlogsjaar

Wij hebben « *Omhoog* » een tijd lang onderbroken, in de hoop het bij 't heraanvatten, op heroverden bodem, onder 't juichen der zegeviering te kunnen uitgeven. Doch een nieuw en vierde oorlogsjaar komt ons geduld op de proef stellen, tegelijkertijd — laat het ons ten minste hopen — de kroon leggend op ons taai aanhouden, het heldhaftig streven onzer jongens.

De oorlog! — ik zou met de lezers van dit blad eens wat dieper en vooral wat christelijker dit akelig raadsel willen onderzoeken. Van alles werd erover geschreven : over zijne gruwels, zijne woestheid, zijne beteekenis, zijn langduren, de rampen en ellende die hij veroorzaakt, de mogelijke voordeelen die er kunnen uit vloeien. Heden vraag ik mij eenvoudig af : Hoe kan een christen dit nare verschijnsel opvatten en verklaren ? En ik antwoord : De oorlog is een geesel Gods, wegens de zonden der menschen.

Hoe gaat het in de stoffelijke schepping ? Als na een zwoelen dag van onverdragelijke hitte, tegen den avond, de wolken aan duisteren einder bijeenpakken, is iemand verwonderd een dreigend onweer te hooren grollen ? Niet anders gaat het er met den geestelijken einder.

De dikke dampen van godsdiensthaat, onzedigheid, jacht op zinnelijk genot, geldzucht, dwinglandij, stegen langs om meer ten hemel op — het tergend ongeloof voorop. Welk wonder zoo iets geweldigs op eens moest opkomen, een orkaan dat alles zou omver loeien en de lucht gezuiverd laten ?

Men zegt : Maar de Duitschers stonden vooraan in ongeloof en losbandigheid. Ja wel, ook denkt niemand eraan hunne wandaden te verontschuldigen. Zij zijn de geesel in de hand Gods, gelijk de vroegere barbaren, Attila aan hun hoofd. Wie was onschuldiger dan Christus ? Juist daardoor kon Hij het Lam Gods zijn, dat de zonden der gansche wereld droeg. België in den samenhang der volkeren was zeker het meest onschuldige. Daarom kon het best boeten voor de algemeene schuld en is zijn bloed ook het mildste en kwistigste gevloeid. Zoo aanschouwd neemt onze strijd iets heiligs en verhevens aan, als de strijd der vroegere martelaren, en komt een straalkrans van grootsch ideaal het hoofd onzer krijgers en gesneuvelden omzweven.

Doch waarom die gedachten hier ontwikkeld, zal men misschien vragen. Immers dit blad is eerst en vooral voor vrouwen bestemd. Dit is oppervlakkig spreken. Zouden wij niet allen soldidair zijn, afhankelijk de eenen van de anderen, allen menschenkinderen vereenigd door een zelfden band, die nog nauwer wordt toegehaald door ons christen-zijn ? Wij, vrouwen, moeten dus ons deel nemen in de offers door onze helden gebracht. Nevens hun bloed moeten onze tranen vloeien, geplengd op 't zelfde altaar. Dit kunnen wij allen, al kunnen allen niet als engelen van vertroosting aan de sponde van lijders en gekwetsten verschijnen.

Maar er is nog eene andere reden. Dit blad is bestemd om de lezers op de hoogte te houden der liefdadige en sociale actie. Uit welke bron moet die vloeien, wil zij vruchtbaar zijn ? Ongetwijfeld uit den godsdienst, anders komt men tot dit rationalistische en mekanische wat de ondergang was der zoo beroemde duitsche kultuur. Het is dus niet overbodig in deze rampvolle tijden een klaar gedacht te hebben van hunne beteekenis, van den omvang der hernieuwing die ze kunnen aanbrengen. Allen moeten wij ons geestelijk leven in de beproeving verdiepen en louteren, de raadsels instudeeren, de toestanden kennen. Eens stellig overtuigd dat de oorlog ons leven en redding kan brengen, zullen wij ophouden te jammeren en te treuren, de Voorzienigheid, wie weet, aan te klagen. Wij zullen in geest van geloof de ellende rond ons aanschouwen, ze zoeken te verhelpen en al de werken stichten die daartoe dienstig kunnen zijn. En als wij, als nederige dienaars, onze onmacht en nutteloosheid zullen bekend hebben, komt, wie weet, op eens de lach van Gods aanschijn, de zoo lang betrachte vrede en zegepraal, ons verrassen en verblijden.

M. E. Belpaire.

De Panne, November 1917.

Oorlogsuitgave van Omhoog, november 1917. Bron : Collectie Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Antwerpen.

beweging om "patriottische helden"[47] uit Wallonië in schril contrast te plaatsen met een activistisch Vlaanderen om de Waalse bewustwording verder te zetten.[48] Lokaal patriottisme bestempelden ze als vaderlands, te volgen voorbeeld: *"Mme Rossignol. –* […] *: en 1914, elle refusait de se soustraire au bombardement et d'héberger des Allemands ; elle effaçait le chiffre de soldats à loger inscrit sur sa porte, devant celui-là même qui venait de le tracer."*[49] Net na de bevrijding publiceerden ze een nieuw soort van manifest met, vet geschreven en onderstreept: *"**NOUS FERONS, EN TOUTE OCCASION, DE LA PROPAGANDE ANTI-ALLEMANDE**."*[50] Dit droeg bij aan de morele verheerlijking van hun eigen status als hoeders van het recht. Deze strategie stemde de unie af op Waalse meisjes door hen aan te zetten om de *"Chemin des Dames"* te betreden, een bekend Frans slagveld.[51] Niet toevallig koos de redactie voor een "dames-route" uit alle bestaande slagvelden om het proces van Waalse bewustwording aan de vrouwelijke ontvoogdingsstrijd te verbinden.

De lijn tussen "Vlaming", "flamingant" en "mof" vervaagde zo dat ze er een neologisme voor gebruikten: *"flaminboches",*[52] een variant van het scheldwoord *"flamboches"* uitgevonden door Waalsgezinden.[53] Deze reductionistische opvatting leidde tot een oproep tot geweld tegen flaminganten: *"Avec les flamingants* […] *on ne discute pas, on se bat.* […] *Pour le flamingant, comme pour le boche, la force prime le droit."*[54] Tegelijkertijd liet Delchef al in 1920 meerdere keren weten dat de UFW geen persoonlijk bezwaar had tegen Vlaamse vrouwen, alsof hun vrouw-zijn boven hun regionale afkomst primeerde: *"*[L' Union] *devrait être une entr'aide pour nos sociétaires,* [...] *répétons enfin que nous sommes loin de repousser les sœurs flamandes habitant la Wallonie et qui ne nourrissent, à notre égard, aucune animosité."*[55] Opvallend is dat zij de Vlaamse vrouwen daarbij hun "zusters" noemde, iets dat andersom vrijwel niet gebeurde: *Omhoog* noemde Wallonië *tout court* bijna niet.[56] Deze uitspraken deed Delchef in een spannende context waarin veel Franstalige media een jacht uitvoerden op Vlaamse activisten om de Vlaamse beweging te discrediteren.[57] In reactie daarop stelde de UFW de Vlaamse vrouwen gerust dat zij een matigende functie innam ten opzichte van de Belgicistische stoottroepen. Hiermee vervulde ze ook het "apolitieke" beeld dat de UFW beweerde te hebben: haar positie geeft vooral aan dat de unie ruimte bood aan uiteenlopende ideologieën. Dit idee van solidariteit gold echter niet voor alle artikelen van het *Bulletin* of *LFW,* waar ook heftige racistische, anti-Vlaamse discoursen aan bod kwamen.

Aan Vlaamse kant werden heldendaden niet geïnstrumentaliseerd tegen de "franskiljon" noch de Waal. Er heerste na de oorlog een sfeer van overwinning voor het "Vlaamsche volk", gelijkgesteld aan het leed van Christus, wat blijkt uit Belpaires openingsartikel van 1920 over het eerste jaar vrede: "Christus is uit het volk, voor het volk verschenen. Alleluia! [...] Juich vooral, gij Vlaamsche volk! Dat ten allen tijde deelachtig waart zijner armoede en vernedering[...]. Wij, Vlamingen, zijn

47. Tijdens de Eerste Wereldoorlog was er nog geen sprake van "verzet", maar eerder van "patriottische acties" tegen de bezetter. Alain Colignon, "'Résistance': un concept entre permanence et glissements", in José Gotovitch, Serge Hoffmann, Jean-Paul Lehners & Cornel Meder, (dir.), *Les courants politiques et la Résistance : continuités ou ruptures ?,* Esch-sur-Alzette, 2002, 276-301.
48. Deze strategie sloot aan bij het streven van de beweging om het bestaan van Waalse activisten uit het collectieve geheugen te ruimen. Chantal Kesteloot, "Walloon Federalism of Belgian Nationalism? The Walloon Movement at the End of the First World War", *NISE Essays,* 6/1, 20.
49. "Les Wallonnes", *La Femme Wallone,* januari 1921, 4.
50. Union des Femmes de Wallonie. À nos sociétaires, 1919 (FHMW, UFW, M. 39. J., nr. 4513).
51. Laure Delchevalerie, "Pour que notre jeunesse liégeoise aille au 'Chemin des Dames'", *La Femme Wallonne,* mei 1930, 7-8.
52. Emma Lambotte, "Quelques idées glanées au Meeting wallon", *La Femme Wallonne,* november 1921, 1-2.
53. Chantal Kesteloot, *Waalse beweging.*
54. Emma Lambotte, *Quelques idées,* 1-2.
55. *Idem,* 1-2.
56. Marguerite Delchef, *La Femme Wallonne,* december 1920, 2.
57. Chantal Kesteloot, *Walloon Federalism,* 40.

eenvoudige menschen, en onze taal is eene eenvoudige taal. [...] Is het daarom dat ons volk zoo grootsch-eenvoudig heldendaden verricht ?"[58]

De nadruk op "eenvoud" sluit aan bij een discours van slachtofferschap van "arm Vlaanderen" dat in de beweging heerste.[59] Indien eenvoud met religieuze connotaties gelezen werd, bleek de Vlaamse strijd een heilige strijd – net zoals deze die ze op het slagveld voerden. Die strijd op het slagveld leverde het radicaliserende deel van de Vlaamse beweging stof voor een "funderingsmythe"[60] om rechtvaardigheid toe te kennen aan de Vlaamse strijd : de frontsoldaten zouden hebben gevochten vanuit een Vlaams ideaal, terwijl de Franse voertaal in het leger hen benadeelde. Hoewel Belpaire probeerde om het anti-Belgisch Vlaams-nationalisme te weren uit *Omhoog,* nam het tijdschrift deels dat discours over. Aangezien Vlaamse jongens op het slagveld hadden gestreden, was "de Vlaamsche Beweging van na den oorlog, eene logische noodzakelijkheid en een rechtvaardige levensuiting."[61] Deze wending gaf *Omhoog* vertrouwen in haar streven : "Zal het dan toch waar zijn dat ons volk is kunnen *bewust* worden, dat onze hoogere standen 't masker der verfransching hebben afgegooid, dat de principepen eener gezonde, Vlaamsche democratie hebben gezegevierd ?"[62] vroeg men zich af. De hoogdagen van het franskiljonisme waren volgens *Omhoog* voorbij en ook de vrouw had "hare plaats in den strijd ingenomen."[63]

IV. Stemrecht als wapen van vaderlands succes

Gezien de verdeeldheid van de Vlaamse en Waalse bewegingen over de socialistische, liberale en katholieke partij lag de kwestie "stemrecht" in België gevoelig. Terwijl voor 1919 het algemeen meervoudig mannelijk stemrecht heerste, implementeerde men in reactie op de Eerste Wereldoorlog het universele, mannelijke stemrecht op aandringen van socialisten, in strijd met katholieken. Ook weduwen en moeders van gesneuvelde soldaten mochten stemmen : vrouwen fungeerden daarbij als "de stem der dode."[64]

Over het universele vrouwenkiesrecht bestond vanuit antiklerikale hoek angst en terughoudendheid, door de aanname dat vrouwen godsdienstiger waren. Toch mochten in de loop van de jaren 1920-1921 vrouwen op gemeenteniveau stemmen en een schepen- of burgemeesters functie bekleden, mits toestemming van hun man. Voor zowel *Omhoog* als de UFW was het vrouwenstemrecht vanaf dag één een strijdpunt. Voor de oorlog beschouwde de Vlaamse redactie het echter niet als garantie van katholieke overwinning, omdat de meeste katholieke vrouwen afstand namen van de politiek – een mannelijke zaak. Privé hielden zij zich bezig met godsdienstige liefdadigheid, maar "hoe weinige denken zich verplicht tot openbare bedrijvigheid [...] en hunnen invloed te gebruiken met het doel om aan de kerk die vrijheden te verzekeren die zij van noode heeft," klonk het.[65] Wellicht vreesden ze vooral het vrouwenkiesrecht tegen te werken door hun hoop voor versterking van de katholieke partij uit te spreken.

In de aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen van 1921 voerde *Omhoog* echter alle mogelijke argumenten aan om het vrouwenstemrecht te verdedigen. Voor de vrouw was in de politiek een specifieke taak weggelegd : ze zou zich bezig moeten houden met onder meer typische vrouwelijke thema's als "liefdadigheid, kindsheid, zedelijkheid, onderwijs [en] gezondheid."[66] Vrouwenstemrecht

58. Marie-Elisabeth Belpaire, "Pax vobis", *Omhoog,* januari 1920, 1-2.
59. Gaston Durnez, "Arm Vlaanderen", *DEVB,* 2023, <https://devb.be/id/pub-000682>.
60. Bruno De Wever, *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945,* Tielt, 1994, 27.
61. Marciana, "Het wezen der Vrouw in Vlaanderen", *Omhoog,* mei 1920, 139.
62. M. C., "Het Katholiek Vlaamsch Congres der Pinksterdagen", *Omhoog,* juni 1920, 177-178.
63. *Idem,* 178.
64. Catherine Jacques, *Les féministes belges,* 26.
65. D. G., "De rol der Christene Vrouw in 't openbaar leven", *Omhoog,* december 1912, 30-31.
66. M. C., "Het Katholiek Vlaamsch Congres der Pinksterdagen", *Omhoog,* juni 1920, 179.

zou overigens een *daad* zijn voor Vlaanderen, indien het zou zorgen voor "de vervlaamsching onzer gemeentebesturen."[67] Maria Gheys (1868-1948), een van de eerste vrouwelijke gemeenteraadsleden van de stad Antwerpen,[68] bereidde in de herfst van 1920 de vrouw voor om op de Katholieke Partij te stemmen om de taalstrijd verder te voeren en de aftakeling van het land door verlies van geloof te vermijden.[69] De vrouwen van *Omhoog* zagen in het vrouwenstemrecht dus een dubbele uitkomst: een vervlaamsing van officiële instellingen én versteviging van het katholieke geloof in België.

Leden van de UFW zagen het vrouwenstemrecht ook als redding voor het land, maar niet op een religieuze manier. Dit soort katholieke karakter vereenzelvigden ze vaak met het flamingantisme. Aangezien Vlaanderen demografisch sterker was, belichaamde het vrouwenstemrecht immers het risico om het aantal Vlaamse, katholieke stemmen bij de verkiezingen te zien verdubbelen. Dit betekende ook dat het flamingantisme aan macht zou winnen en een grotere bedreiging zou vormen voor de toekomst van de Franstaligen. Delchef presenteerde bijgevolg dat stemrecht bij de gemeenten als een burgerlijke noodzaak om Vlaamse belangen te bestrijden, de Waalse zaak te ondersteunen en in extenso België te redden: *"Et, croyez bien, Mesdames, que les Flamandes voteront comme… une seule femme. Vous contribuerez donc à établir l'infériorité de La Femme Wallonne.* […] *on ne peut pas aimer la politique, mais il faut aimer sa ville et son pays."*[70]

Net als in *Omhoog* leken de Waalse redactieleden ervan uit te gaan dat vrouwen niet geneigd waren om politiek geëngageerd te zijn. De UFW zag het stemhokje als strijdplaats voor concurrentie tussen vrouwen aan beide kanten van het land, net zoals mannelijke Vlamingen met mannelijke Walen concurreerden. Delchef combineerde zodoende de feministische strijd strategisch met de Waalse beweging, zodat ze niet zonder elkaar konden.

V. Onderwijs en de taalkwestie

Volgens het demografische argument dat de vrouw moreel verantwoordelijk is voor het baren van kinderen, eisten ze stemrecht op naast nationalistische voordelen. Zowel *Omhoog* als de UFW zag de vrouw niet los van haar morele moederrol, en beiden verbonden stemrecht aan sociale kwesties, waaronder het onderwijs: net bij uitstek op het schoolterrein speelde de strijd tussen klerikalen en liberalen zich af.

Terwijl de ideologische verdeeldheid over basis- en secundair onderwijs merkbaar was in *Omhoog* en *LFW,* hadden ze wel een gedeeld hoofddoel: de toegang tot universiteiten voor vrouwen verbeteren en gelijke behandeling verkrijgen.[71] Meerdere leden van de UFW waren persoonlijk op de hoogte van de stand van zaken aan universiteiten, aangezien ze zelf vaak de eerste universitaire vrouwen in hun opleiding waren.[72] Delchef was bijvoorbeeld lid van de *Fédération belge des femmes universitaire* vanaf 1921 en berichtte er regelmatig over in *LFW.*[73]

Bovenal was de school van belang om kinderen in de gewenste taal op te voeden: voor de UFW mocht het onderwijs alleen maar in het Frans

67. *Idem,* 179.
68. Gheys Maria (FelixArchief, Naamdossiers gemeenteraadsleden/Bestuur van de stad, nr. 309, nr. 3111#143).
69. Maria Gheys, "Kiesrecht en Kiesplicht", *Omhoog,* september/oktober 1920, 251.
70. Marguerite Delchef, "Les prochaines élections. Le devoir des femmes", *La Femme Wallonne,* mei 1921, 1.
71. Hoewel er geen wet bestond die de toegang van vrouwen tot universiteiten expliciet verbood, werd de eerste vrouwelijke arts van België, Isala van Diest, aan de Katholieke Universiteit Leuven (toen nog *Université Catholique de Louvain*) geweigerd, zoals elke vrouw die probeerde zich aan de *UCL* in te schrijven tot 1920. De eerste vrouw die universitair mocht studeren, was Emma Leclerq aan de Universiteit van Gent in 1880. "1880: eerste vrouw aan Belgische universiteit", *RoSa,* geconsulteerd op 3 mei 2025, <https://rosavzw.be/nl/themas/politiek-en-beleid/historisch/1880-eerste-vrouwen-aan-belgische-universiteit>.
72. Marie Delcourt was een van de eerste studentes klassieke filologie en universitaire docent. Marguerite Delchef was de eerste studente en promovenda van Romaanse filologie. Paul Delforge, *DELCOURT Marie,* 437.
73. Paul Delforge & Micheline Libon, *DELCHEF Marguerite,* 434-435.

plaatsvinden, de enige legitieme wetenschapstaal, terwijl *Omhoog* dit in het Nederlands nastreefde. Onderwijs in de moedertaal was immers al lang een strijdpunt van de brede Vlaamse beweging. Hoewel de vernederlandsing aan de gang was, verliep het proces moeizaam, bij uitstek in het meisjesonderwijs.[74] Pas in 1919 opende de Katholieke Vlaamse Hogeschool voor Vrouwen in Antwerpen, dankzij financiële steun van Belpaire. Margriet Baers,[75] bestuurster van de onderwijsinstelling, benadrukte in 1922 het belang van de Hogeschool : "De vrouwen willen niet achterwege blijven : hand in hand werken zij mede aan de eindoverwinning."[76] Voor Baers was die "eindoverwinning" een omgeving waarin Vlaamse meisjes zich konden ontplooien tot verstandige, zedelijke katholieke vrouwen.

Voor de UFW was de onderwijs- en bestuurstaal van de natie geen kwestie van twijfel : in Wallonië was dat Frans, en was het ondenkbaar dat daar verandering in zou komen. Idealiter bleef Frans ook de gebruikte taal in Vlaanderen, wat bleek uit de positie van de UFW tegen de vernederlandsing van de Universiteit van Gent.[77] Nederlands leren aan lagere Waalse klassen beschouwden ze als een verloren zaak en verlies van kostbare tijd. De Waal verloor daarbij diens eigen zeggenschap en identiteit :

> *"Lambeau par lambeau, on nous a flamandisées et on nous flamandise de plus en plus, malgré les récriminations des quelques Wallons qui prennent la liberté grande d'avoir encore du caractère.* [...] *Il est tout à fait inutile de nous moquer des Flamands et du flamand : les Flamands sont respectables et leur langue aussi. Mais il y a Flamands et Flamands.* [...] *Car le rond-de-cuir le plus imbécile pourra apprendre à dire en perfection "Schild en vriend", ce ne sera quand même qu'un rond-de-cuir imbécile. La Belgique est un beau et bon petit pays. Et nous l'aimons. Et nous la voudrions apaisée et tranquille."*[78]

Met een knipoogje naar symbolen van de Vlaamse beweging impliceerde Delchef dat Nederlands leren geen morele en intellectuele verheffing van de burger met zich meebracht. Die mening heerste bij de Franstalige elite over ideologische grenzen heen in heel België : aartsbisschop Désiré Mercier beweerde al bij zijn benoeming in 1906 dat enkel Frans als legitieme wetenschapstaal gold.[79] De UFW beschouwde het Nederlands als een "uitwas" van de Germaanse taalfamilie – *"un rejeton du parler teuton"* – en associeerde het verder met de Duitse vijand tijdens de oorlog.[80]

De UFW hechtte sterk aan de taalzuiverheid, in lijn met hun eigen universitaire achtergrond in de klassieke letteren en opvattingen van de *Académie Française*. Taaleenheid was daarbij niet alleen een morele noodzaak, maar ook de sleutel voor de Belgische vrede – terwijl het land op dat moment nog hard met de taalproblematiek kampte. *Omhoog* sloot aan bij het grootste deel van de Vlaamse beweging op dat moment : zij zag België alleen als succes wanneer het noordelijke deel officieel Nederlandstalig zou zijn.

Reacties op deze taalkwestie en debatten in de Vlaamse beweging kwamen binnen de UFW voornamelijk van Delchef, voor wie taaleenheid en -coherentie een noodzaak waren. Haar franke stijl verraadde een duidelijke mening over

74. Sinds 1906 vernederlandsten wel enkele instellingen voor meisjes, onder meer door Belpaire. Sarah Van Ruyskensvelde, "Middelbaar onderwijs", *DEVB,* 2023, <https://devb.be/id/ter-001206> ; Lode Wils, *Van de Belgische,* 246-247 ; Benoit A. Roose, *De Wijze Vrouw,* 81-82.
75. Margriet Baers (1889-1922) behaalde in 1918 als eerste katholieke Vlaamse vrouw een doctorstitel in de wijsbegeerte, aan de dominicaner universiteit van Freiburg in Zwitserland. In België was het nog niet mogelijk als vrouw een diploma te behalen aan een *katholieke* universiteit. Ria Christens, "Baers, Margriet", *DEVB,* 2023, <https://devb.be/id/per-000309>.
76. Margriet Baers, "Naar Hooger Leven", *Omhoog,* oktober 1922, 209.
77. "Pour l'université de Gand", *La Femme Wallonne,* juni 1922, 4.
78. Marguerite Delchef, "Bouillonnements inutiles", *La Femme Wallonne,* januari 1930, 2-3.
79. Lieve Gevers, "Mercier, Désiré", *DEVB,* 2023, <https://devb.be/id/per-008819>.
80. Emma Lambotte, *Quelques idées,* 1-2.

een mogelijk tweetalig land, een situatie die ze als *"cauchemar moedertalien"* omschreef.[81] De moedertaal, zo beweerde Delchef, was een noodzaak om de Waalse identiteit te versterken. Tegelijkertijd zag ze de Vlaamse moedertaal als een tweeledige nachtmerrie: ofwel bedreigde ze de Franse moedertaalhegemonie waarnaar de UFW streefde, ofwel zou ze het Frans parasiteren met vreemde woorden. Dat Delchef ironisch een Nederlands woord gebruikte om de lelijkheid van zulke *code switching* te bewijzen, toont niet alleen aan hoezeer de Vlaamse taalkwestie aan bod kwam in Waalse publieke debatten, maar ook hoezeer Delchef op de hoogte was van deze debatten en erop reageerde door artikelen uit *De Standaard* te lezen en in *LFW* te vertalen.[82] Pas in de jaren dertig, toen bleek dat België door het territorialiteitsbeginsel geen volledig tweetalig land kon zijn, nam *LFW* een overwegend feministische draai en verschenen in mindere mate artikelen over de taalkwestie.

Delchef was overigens niet tegen elke vorm van tweetaligheid: *"Le bilinguisme dont il s'agit est moins féroce et il respecte notre culture : il est simplement français-wallon."*[83] Het Waals zag ze niet als genoeg "ontwikkelde" taal om kinderen mee te onderwijzen, noch om het de taal van de natie te maken, maar wel als intellectuele en identitaire troef voor de burger, in tegenstelling tot de "Vlaams-" (of Nederlands)-Franse tweetaligheid: *"[L]orsqu'on préconise l'utilité et la connaissance d'un patois, on est nécessairement un ennemi du français, alors que les partisans du patois sont généralement des gens qui y voient un instrument de meilleure compréhension de la langue."*[84]

Daarmee verzette ze zich tegen het vooroordeel van de *Académie Française* dat dialecten de zuivere Franse taal zouden vervuilen. *LFW* benadrukte het belang van het Waalse dialect, vooral dat van Luik waar zowel de UFW als de *Assemblée* vandaan kwamen. De unie prees eveneens vooraanstaande Waalse taalwetenschappers zoals Jean Haust[85] en zijn woordenboek over het Luikse dialect.

VI. Literatuur, cultuur en nationale identiteit

Vooral de UFW hechtte een groot belang aan de rol van literatuur voor het uitdragen van hun ideeën, zij het feministisch of wallingant. Geregeld verschenen gedichten in het Luikse dialect in zowel het *Bulletin* als in *LFW* om de eer van de lokale volkstaal te herstellen. In 1913 publiceerde Delchef het gedicht *"Djoyeux Ciset"*[86] ("gelukkige koppigaard") waarin ze het vrolijke en dappere Waalse karakter beschreef alsook de vastberadenheid van Waalse vrouwen om de flamingant te bevechten:

"Li Walon vèyez-v' ni sé nin
çou qu'c'est d'ovrer po d'zo l'palette, [...]
Ainmant l'pâye et ses ptits camadges !
Tant qu'nolu nel vinse aduser.
Min dè djoû qu'on lî qwire misère,
Dè djoû qu'on vout rotter so s'pid
Li djoyeu ciset sins banbî
Don côp d'tièsse bouhe si-ome al tére ! [...]
Li bon dreut dishantche li pu fwert
Et l'prouve qui l'Flamingant à twer
C'est qu'totes les feumes del Walonrèye
Non nin wèster po s'diner l'deugt."[87]

81. Marguerite Delchef, "Le bilinguisme au théâtre", *La Femme Wallonne,* mei 1933, 4-5.
82. Id., "Touchant aveu", *La Femme Wallonne,* maart 1928, 4.
83. Id., *Le bilinguisme,* 4-5.
84. Marguerite Delchef, "La question des patois", *La Femme Wallonne,* december 1925, 5.
85. Jean Haust (1868-1946) was een Franstalige, Belgische taalkundige, etymoloog en dialectoloog aan de Universiteit van Luik. Jean Lechanteur, "Jean Haust. Membre belge philologue du 19 août 1920 au 23 novembre 1946", *Académie royale de langue et de littérature françaises de Belgique,* geconsulteerd op 4 mei 2025, <https://www.arllfb.be/composition/membres/haust.html>.
86. Alle vertalingen van het Waals/Luiks naar het Frans/Nederlands schreven we aan de hand van externe hulp van Luikstaligen en het *Luiks Woordenboek* (1929-1933) opgesteld door Jean Haust. Deze vrije vertaling bevat mogelijk nog stilistische en vertaalfouten. "Le dialecte wallon de Liège (2ème partie). Dictionnaire liégeois par Jean Haust", *Province de Liège,* geconsulteerd op 4 mei 2025, <https://www.provincedeliege.be/fr/viewallonne/dicowallon/liegeois>.
87. Marguerite Delchef, "Djoyeu Ciset. Poème inédit, inspiré de l'article 'Notre Vie', paru dans le bulletin trimestriel du 13 février et signé M.H.", *Union des Femmes de Wallonie,* augustus 1913, 6-7.

In het Frans :

> *"Le Wallon, voyez-vous, ce n'est pas*
> *Quelqu'un qui travaille pour remplir son assiette* [geïmpliceerd : *pour subvenir à ses besoins*] [...]
> *Aimant son pays et ses petits camarades !*
> *Tant que personne ne vient l'humilier.*
> *Mais du jour où on lui fait la misère,*
> *Du jour où on veut lui cracher sur le pied*
> *Le joyeux se fâche sans prévenir*
> *Et d'un coup de tête, il vous met à terre !* [...]
> *Le bon droit tranche le plus fort*
> *Et prouve que le Flamingant a tort*
> *C'est que toutes les femmes de Wallonie*
> *Ne resteront pas pour sucer leur doigt* [geïmpliceerd : *se tourner les pouces*]."

Delchef legde uit hoe de typische Waal geen egoistische werker was, maar alleen van diens eigen land *("pâye")* en kameraden *("camadges")* hield, zolang niemand hem probeerde te vernederen. Vooral bouwde ze de identiteit van de typische Waalse vrouw verder uit : zij mocht niet passief blijven tegenover het gevaar van de flamingant. Ook in 1925 bevestigde Emma Lambotte dit Waalse karakter in een commentaar op gedichten van de Luikse Nicolas Defrecheux[88] :

> *"*[V]*ous vous souviendrez des Wallons dès payîs d'Lîdje dont chaque strophe nous exalte : Wallons, tot comme l'on faît nos péres, Vikans, morans po l'Lîberté. Di tot nosse coûr ainmans nosse tére,* [...]
>
> In het Frans :
>
> *Wallons, tout comme l'ont fait nos pères, Vivant, mourant pour la Liberté. De tout notre coeur, aimant notre terre,* [...]
> *Ah oui, ne faisons qu'un avec nos aïeux ! nous pouvons en être fiers ; ils furent valeureux, ils ne perdirent jamais courage, grands dans la paix comme dans la guerre."*[89]

Aan de hand van literaire teksten pleitte ze voor de Waalse eenheid en prees ze de eer van Waalse voorouders alsook de liefde voor het eigen land. Met de laatste zin ging ze verder in op strategische discoursen van de Waalse beweging om de Vlaamse activist met de Waalse patriot te contrasteren.

Daarnaast verschenen er Franstalige literaire stukken van de Waalse dichteres Jeanne Gosselin,[90] zoals het volgende romantische gedicht :

> *"Ma Wallonie*
> *je te dédie*
> *les premiers mots que j'ai rythmés*
> *jadis, parmi tes bois, parmi tes blés.*
> [...]
>
> *car c'est ton fort vouloir,*
> *c'est ton obscur instinct*
> *de conserver intact et clair*
> *ton sang latin,*
> *qui émeut mon coeur tel*
> *que seul un de tes gars*
> *aux beaux regards*
> *le pourra remplir de folie*
> *ma Wallonie !"*[91]

Gosselin verheerlijkte de lokale natuur en fauna net als tijdens de romantiek. Bloedzuiverheid trad opnieuw op de voorgrond als teken van romantisch nationalisme met als doel om het "latijnse bloed" "intact en helder" te houden door zich enkel voort te planten met een volbloed Waal – een missie voor de Waalse vrouw die niet los van haar moederrol

88. Nicolas Defrecheux (1825-1874) geldt als de vader van de Luikse literatuur en van Waalse letteren over het algemeen. Hij schreef gedichten en liederen in het Frans en in het Waals. Baptiste Frankinet, "Nicolas Defrecheux : Le Bicentenaire d'un auteur wallon", *Lamiroy,* 51, februari 2025.
89. Emma Lambotte, "Edition du Centenaire Defrecheux", *La Femme Wallonne,* december 1925, 4-5.
90. Jeanne Gosselin (1896-?) was een Waalse dichteres, bevriend met Emma Lambotte. Maud Gonne, "La boîte noire de l'historiographie interculturelle belge. Les allers-retours d'Emma Lambotte entre Liège et Anvers (1895-1950)", *TTR : traduction, terminologie, rédaction,* 31/2, 2018, 167-194.
91. Gedicht uit de bundel *La Terre Wallonne* (1922) van Gosselin. Emma Lambotte, "Poêtes de Wallonie. L'anxieux visage", *La Femme Wallonne,* juni 1923, 3-4.

kon staan.[92] Ook aan Vlaamse kant, in *Omhoog,* weerklonk deze opvatting: de vrouw was "mede de draagster, een der eerste draagster van onze bloedeigen beschaving."[93] Deze geracialiseerde kijk lag bovendien in lijn met de fascistische ideologie met betrekking tot raciale onzuiverheid die op dat moment in West-Europa volop aan het groeien was – op regionaal vlak gesterkt door de uitspraken van Julien Fraipont over het etnische verschil tussen de Vlaming en de Waal.[94] Dit soort ethnisch-stigmatiserende tendens ontbrak volledig in *Omhoog,* terwijl de UFW snel expliciete solidariteit met het fascisme, de ideologie bij uitstek die een mannelijke leider vereist, zou vertonen. In 1922 – één jaar voor haar vertrek van de *Assemblée* om Destrée te volgen – uitte Emma Lambotte vurig haar wens om het mannelijke equivalent van Mussolini in Wallonië te vinden om de Waalse eer te herstellen:

> *"Femmes wallonnes, soyons attentives, et nous en entendrons aussi : celle de notre race nous suppliera de ne pas nous laisser abâtardir, celle de l'histoire nous criera : 1830 ! celle du bon sens déclarera le flamand inutile ; celle de la dignité nous dira : ne te laisse pas asservir ; la voix de la sagesse sera celle même de notre clairvoyant Jules Destrée. Ah ! qu'il nous conduise, qu'il soit notre Mussolini !"*[95]

Deze passage illustreert dat de UFW helemaal met de mannelijke Waalse beweging verweven was tot het punt waarop ze Destrée als mannelijke leider naar voren schoof als geestelijke vader. *Omhoog* wees op haar beurt niet één specifieke mannelijke leider aan, noch eisten de auteurs een sterker patriarchaat – al profileerden mannen zich regelmatig als geestelijke vaders om de rol van de Vlaamse vrouw te definiëren. Onder pseudoniem Jozef Brandt stuurde Berten Pil[96] bijvoorbeeld een artikel "Vlaamsche vrouwenbeweging" aan *Omhoog* dat verscheen in december 1913, waarin hij vrouwen verweet dat ze de Vlaamse beweging dwarsboomden omdat zij hun opleiding in het Frans genoten. De mannelijke stem fungeerde daarbij ook als geestelijke vader.

Conform de typisch romantisch-nationalistische trend die sinds de negentiende eeuw over Europa raasde, waarbij men legitimiteit verleende aan de eigen geschiedenis om zich als natie te onderscheiden,[97] riep Jules Destrée op dat Walen hun geschiedenis moesten terugwinnen, voortvloeiend uit het sentiment dat de Vlaming de "eigen" geschiedenis had afgenomen.[98] Vanaf het begin droeg de UFW zodoende bij aan de vestiging van de typische Waalse geschiedenis: *"Les Wallons furent célébrés partout où ils combattirent : en Autriche, en Bohême, en Hongrie, en France, en Italie, en Espagne. Pedro de Tolède disait : 'Maintenant que les Wallons sont arrivés, nous pouvons dormir tranquille.' C'est assez montrer l'estime dans laquelle on les tenait."*[99]

Om de Waalse aard verder te prijzen, verschenen ook sprookjes in het Luikse dialect, zoals dat van Léonie de Waha in 1930 over Saint-Abin, een Waalse dronkaard die naar het Paradijs moest.[100] Bovendien organiseerde de unie – die vooral uit moeders bestond – wedstrijden voor kinderen waarin ze hun liefde voor Wallonië konden declameren.[101] De beste stukken publiceerden ze dan in het tijdschrift, zoals dat van de elfjarige winnaar Elie

92. Een typisch nationalistisch argument, zie ook Nira Yuval-Davis & Floya Anthias (ed.), *Woman – Nation – State,* London, 1989, 6-11.
93. "Een kranig Woord", *Omhoog,* maart 1913, 69.
94. Het idee dat Walen en Vlamingen "ethnisch anders" waren, had antropoloog Julien Fraipont in 1905 al geformuleerd tijdens het *Congrès wallon.* Chantal Kesteloot, *Mouvement wallon,* 22.
95. Emma Lambotte, *Pas de bilinguisme en wallonie,* 1.
96. Berten Pil (1892-1940) was actief in katholieke studentenverenigingen en publiceerde Vlaamsgezinde brochures onder pseudoniem Jozef Brandt. Tijdens de oorlog vocht hij aan het front, daarna radicaliseerde hij richting anti-Belgisch Vlaamsnationalisme. Martin Schoups, "Pil, Berten", *DEVB,* 2023, <https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/pil-berten>.
97. Joep Leerssen, *Nationalisme,* Amsterdam, 2015, 24.
98. Chantal Kesteloot, *Mouvement wallon,* 13.
99. M. des Ombiaux, *Union des Femmes de Wallonie,* juni 1914, 7.
100. Léonie de Waha, "Saint-Abin. Conte Wallon", *La Femme Wallonne,* mei 1930, 6.
101. Fleur de Bruyère & Elie Bollis, "Le Concours pour nos gosses", *La Femme Wallonne,* november 1923, 2-3.

Omslag van La Femme Wallonne getekend door M. Gevaert in juli-september 1930. Bron : FHMW, Luik.

Bollis over het leven van held George de Strailhe, een van de zeshonderd Franchimontezen:[102]

> *"Parmi tant de héros de Wallonie dont l'histoire nous parle, j'ai longtemps hésité dans mon choix. Des temps les plus reculés à nos jours que de noms glorieux! Ambiorix, Indutiomar, Boduognal, Charlemagne, Notger, Wazon, Jacqueline de Lalaing en combien d'autres jusqu'au général Léman. J'ai enfin choisi George de Strailhe: sa vie tout entière fut consacrée à sa patrie qui souffrait du joug étranger."*[103]

Verder omschreef het kind deze held als *"image de l'esprit wallon rebelle à tout esclavage",* een beeld van de Waal die aan slavernij ontkomt, in het verleden en in het heden.[104] De laatste zin maakt duidelijk hoe Wallonië fungeerde als "vaderland dat onder het vreemde mom leed" – eenzelfde argument als dat van de Vlaamsgezinde "funderingsmythe" alsook hun "arm Vlaanderen". Merkwaardig genoeg kwamen in deze lijst figuren voor die men in Vlaanderen ook vereerde, zoals Ambiorix, wat verder aantoont dat bepaalde tradities gedeeld waren onder de Vlaamse en Waalse bewegingen ten gevolge van de Belgische (romantische) historiografie die ervoor al bestond.[105]

Waar *Omhoog* zich eerder bevond aan de rand van de diepe Vlaamsgezinde cultuurbepalingen en de typisch Vlaamse symboliek niet beïnvloedde, hield de UFW zich nadrukkelijk bezig met de materiële symboliek die de Waalse beweging moest uitdragen: de unie gebruikte de nieuwe, officiële vlag van Wallonië met een rode haan tegen een gele achtergrond,[106] schonk een waaier met de Waalse kleuren aan de koningin,[107] verspreidde postkaarten met de Waalse haan[108] en bepaalde de officiële bloem van Wallonië.[109] Léonie de Waha stelde namelijk de Gaillardia voor aan de *Assemblée wallonne* door haar gele en rode kleuren, gelijkaardig aan de Waalse vlag: *"Je propose donc à l'Assemblée de voter les conclusions suivantes: Considérant que la Gaillarde a été unanimement adoptée comme emblème patriotique;* [...] *L'Assemblée Wallonne décide: Article unique: La Gaillarde est l'emblème floral officiel de la patrie wallonne."*[110]

Een tweede reden om deze bloem te kiezen was dat ze een verzamelembleem was voor Luikse revolutionairen in 1789.[111] De UFW, en de Waalse beweging over het algemeen, zag Wallonië als erfgenaam van de Franse Revolutie.[112] Of *"patrie"* in dit licht Wallonië was als onderdeel van Frankrijk, of als eigen losstaande *patrie,* was niet altijd duidelijk.

In tegenstelling tot *LFW* waren expliciet nationalistische literaire bijdragen in *Omhoog* minder te vinden. Het tijdschrift spitste zich vooral toe op essayistische opstellen over vrouwenrechten en katholieke belangen. In *Vrouwenleven,* zoals *Omhoog* vanaf 1922 noemde, verschoof het

102. De zeshonderd Franchimontezen bestormden hertog Karel de Stoute van Bourgondië en koning Lodewijk XI van Frankrijk in de nacht van 29 oktober 1468. Sophie Rottiers, "Six cents patriotes en quête d'auteurs. Historicité et littérarité des Six Cents Franchimontois: étude d'un cas de figure, La cité ardente de Henri Carton de Wiart", *Revue belge de philologie et d'histoire,* 1995, 2, 343-377.
103. Fleur de Bruyère & Elie Bollis, *Le Concours pour nos gosses,* 2-3.
104. *Idem,* 3.
105. Jo Tollebeek, "Historical Representation and the Nation-State in Romantic Belgium (1830–1850)", *Journal of the History of Ideas,* 59/2, 1998, 329-353.
106. Philippe Carlier, "La Wallonie à la recherche d'une fête nationale. Un épisode du mouvement wallon à l'aube du XXe siècle", in Fabrice Meurant-Pailhe, (dir.), *Vers une symbolique wallonne,* Liège, 2006, 22.
107. *Idem,* 23.
108. *Idem,* 24-25.
109. Niet toevallig waren vrouwen verantwoordelijk voor de keuze van de officiële bloem, aangezien men bloemen altijd met vrouwen heeft geassocieerd. Corinne Godefroid, "Une belle étrangère: la gaillarde, 'fleur de Wallonie'", in Fabrice Meurant-Pailhe, (dir.), *Vers une symbolique wallonne,* Liège, 2006, 97-112.
110. "Rapport présenté par M. Dupierreux, à l'Assemblée Wallonne, sur la Fleur de Wallonie", *Union des Femmes de Wallonie,* juni 1914, 6-7.
111. Corinne Godefroid, *Une belle étrangère,* 98.
112. Chantal Kesteloot, *Mouvement wallon,* 20.

zwaartepunt van de meeste opstellen naar mode en handwerk, maar ook cultuur en literatuur kregen een prominente plaats. Deze evolutie naar een gespecialiseerd en gericht vrouwenmagazine sloot aan bij de brede democratisering van de mediacultuur die sinds 1918 gaande was, mede mogelijk door de technische vooruitgang op het gebied van drukwerk en literaire productie.[113] *Vrouwenleven* werd in een bepaald opzicht qua onderwerpen dus traditioneler, maar veronderstelde tegelijkertijd een behoefte aan kennis over (veelal Vlaamse en katholieke) kunst en literatuur als basis voor de culturele opvoeding van vrouwen. Er verschenen beschouwingen over Vlaamse schilderkunst en verzen van gewaardeerde katholieke dichters zoals Guido Gezelle en dichteres zuster Maria-Jozefa.[114] In tegenstelling tot *LFW* waren de literaire stukken in *Omhoog* bijgevolg niet strijdvaardig en behoorden ze tot een Vlaamse culturele traditie die al in grote lijnen gevestigd was. Hun romantische literaire traditie bezong evenwel vaak de natuur. In het februarinummer van 1922 verscheen bijvoorbeeld van Maria Jozefa het gedicht "Populieren" :

"O ! de wondre populieren,
Die hun reuzengrootheid vieren.
Over beuk en eiken heen,
Door de luchten gansch alleen !

Zonne kwam ze uit diepe gronden
Tot zich nopen : zij verstonden
Hunne roeping g'heel en gansch :
Pijlers van den hemeltrans !

Zij ontwasten schier hun zelven
Onder 't wenken der gewelven :
En den vinger opgericht.
Wijzen zij naar 't Zonnelicht.

Recht omhooge, langs hun stammen,
Gaan de takken, gaan de tamme.
En alleen hun loover rilt,
In den glans van 't zonneschild !

Ouder zijn ze dan hun jaren
Met den ernst van grijze blaren,
Met hun stammen, grijs van mos,
En hun kalmen takkenbos.
'k Draag ze in mijne ziel die smachtend ;
Uit haar diepe gronden trachtend
Naar hun torenhooge spil,
Tot den hemel groeien wil !" [115]

Een mimetische lezing van dit gedicht wijst op de pracht van de natuur, de lente die gaat aanbreken. Maar er gaat ook een sentiment van trots uit, met de populieren die op antropomorfe wijze hun groei of "hun reuzengrootheid vieren". Hoewel het gaat om planten en niet om mensen, suggereren we een metaforische lezing waarin mogelijk een echo van de centrale thematiek en het streefdoel van het tijdschrift weerklinkt, zoals die in de allereerste editie in het manifest van *Omhoog* naar voren kwam. In het gedicht komt de boom "uit haar diepe gronden", net zoals de springbron waarmee Maria Gheys de vrouw vergeleek ("de geperste watermassa met knellende drukking naar boven gestuurd [...om] het hemellicht te aanschouwen").[116] Ook het licht als motief vertoont daarbij een parallel met het gedicht. Dit is echter slechts één specifieke interpretatie, die het gedicht niet dwangmatig oproept. Dit is wel de enige soort poëzie in *Omhoog* die het vrouwelijke en/of regionale bewustzijn als thema enigszins benaderde.

Naast gedichten verscheen in *Vrouwenleven* ook geregeld proza. Expliciete Vlaamsgezindheid en uitgesproken "feministische" ideeën verdwenen daarin naar de achtergrond. Strijdvaardigere katholieke Vlaamsgezinde meisjes en vrouwen voelden zich in die jaren mogelijk eerder aangetrokken door het vrouwentijdschrift *Gudrun* van de Katho-

113. Jean Gol, *Le monde de la presse en Belgique,* Bruxelles, 1970, 19.
114. Zuster Maria-Jozefa (1883-1961), zorgde tussen 1906 en 1911 voor de eerste vernederlandste middelbare school voor meisjes in Vlaanderen, het Heilig Graf te Turnhout. Sandra Maes, "Haeck, Henriette", *DEVB,* 2023, <https://devb.be/id/per-006629>.
115. Zuster Maria-Jozefa, "Populieren", *Vrouwenleven,* februari 1922, 17.
116. Maria Gheys, "Omhoog", *Omhoog,* november 1912, 4.

1ste JAARGANG Nr 1 FEBRUARI 1922

VROUWENLEVEN

DAMES-TIJDSCHRIFT

PRIJS PER JAAR 12,00 fr. | REDACTIE EN BEHEER ;
PER NUMMER 1,50 fr. | 11, DE BOMSTR., ANTWERPEN
POSTCHECKREKENING 68813

INHOUD :

INLEIDING. — OBLATIO PANIS, JAN HAMMENECKER. — MOEDERSCHAPSZORG, S. G. HEIDEMA.— EEN BELANGRIJK PUNT IN DE MEISJESOPVOEDING, P. Dr VALERIUS CLAES. — POPULIEREN, Zr M. JOZEFA.— IIde SALON VOOR MODERNE KRISTENE KUNST, MEVROUW DE MOOR-VAN SINA. — SOCIALE DOCUMENTATIE. — LEVEN EN WERKEN. — VARIA.

Inleiding.

DIT vrouwentijdschrift gaat het leven in op een harden winterdag, wit van sneeuw, schemerig van het gewirrel der millioenen vlokken.

— Wacht een kind om geboren te worden tot de zon schijnt en tot de luchten blauw en warm zijn van volle levensvreugde ? —

We hebben het een goed harnas aangegeven van moed en durf opdat het zijn taak zou kunnen volbrengen : in de Vlaamsche Vrouwenwereld meer beredeneerde godsdienstige overtuiging, meer kunst en geest, meer sociaal gevoel en christenen gemeenschapszin te brengen.

De tolk en de spiegel zijn van het « Vrouwenleven » in Vlaanderen, welk een droom! Aan de verwezenlijking van dit hooge ideaal zal heel onze kracht gewijd worden. Wij onderschatten niet wat wij hebben aangegaan. Het Vrouwenleven is van de zachtste toon tot hoogste klank, het gaat van de kleinste nietigheid tot de verhevenste hooglanden, het is van een onmetelijke verscheidenheid, met een ondergrond van sterk gemoedsleven aan alles, ook aan het meest abstrakte, het meest wetenschappelijke.

Wij gelooven dat er nood is aan een algemeen Vrouwentijdschrift en daarom hebben we de hand aan den ploeg geslagen. Wij weten dat er verlangen naar is en dit was voor ons een groote aanmoediging.

We stellen ons graag voor dat zorgzame handen van huismoeders naar « Vrouwenleven » zullen grijpen in den avond, als

Eerste uitgave van Vrouwenleven, februari 1922. Bron : Collectie ADVN, Antwerpen.

lieke Vlaamse Meisjesbeweging dat sinds 1919 verscheen en zich, in lijn met een groot deel van de Vlaamse beweging, veel sterker geëngageerd Vlaamsgezind en vanaf 1925 Vlaams-nationalistisch profileerde.[117] Het proza in *Vrouwenleven* ging tevens de meest vooruitstrevende ideeën die *Omhoog* uitdroeg tegen. Het ging vaak over meisjes die zich ontwikkelden tot gehuwde vrouwen – het ideaal dat de katholieke kerk voorstond – een groeiend sentiment in het interbellum, dat een terugkeer van traditionalistische waarden kende.[118]

Één voorbeeld is het oorlogsverhaal *Uitstaan* van Stephanie Claes-Vetter dat in 1923 in het tijdschrift stond, voor het eerst in *De Beiaard* verscheen tijdens de Eerste Wereldoorlog en een dag uit die periode beschrijft:[119] het betreft een werkdag in het leven van Liesbeth, waarop zij te horen krijgt dat haar man aan het front is omgekomen. Liesbeth is een uitstekende kantoorwerkster, een voorbeeld voor andere mensen en toont zich solidair met haar jonge, vrouwelijke collega's. Thuis daarentegen wordt zij, vóór het nieuws van het overlijden van haar man, door haar eigen moeder betutteld, al is Liesbeth zelf moeder: "Leek het niet alsof ze alle twee kinderen van [Liesbeths moeder] waren, het groote en het kleine meisje?"[120] Dat verandert na het nieuws van het overlijden: "De oude vrouw stond er weer bij en keek, juist als 's morgens. Neen, het waren niet beiden haar kinderen. Die eene was haar dochter en die andere was al het kind van haar kind [...] die eene was toch al een vrouw."[121] In een snel tempo verandert de jonge Liesbeth in een vrouw. Dat illustreert de hardheid van de oorlog, maar vooral ook Liesbeths eigen dapperheid en doorzettingsvermogen. Haar dochter fungeert als een symbool van onwetendheid en hoop – vrolijk door het huis huppelend terwijl de vrouwen rouwen – zonder enig idee dat zij zal opgroeien zonder haar vader. Precies dat is het beeld van de vrouw dat *Vrouwenleven* wenste uit te dragen: dapper, hardwerkend, gericht op de toekomst, in het bijzonder als moederfiguur. De opname van deze tekst illustreert dan ook het belang dat *Omhoog* toewees aan de vrouw in de maatschappij, maar ook de populariteit van oorlogsverhalen op dat moment.

VII. Arbeid of huiselijkheid ?

Zoals bleek uit de prozatekst *Uitstaan* van Claes-Vetter, stonden werkgelegenheid en goede werkomstandigheden voor vrouwen hoog op de agenda bij *Omhoog/Vrouwenleven* en de UFW, ook al moesten vrouwen vanuit nationalistisch (en voor Vlaanderen katholiek) ideaal vooral moeders zijn. In tegenstelling tot de UFW droeg *Omhoog* voor haar naamsverandering de boodschap uit dat er ruimte moest zijn voor vrouwen die een andere invulling wilden geven aan hun leven dan het gezinsleven. Er moest aandacht zijn voor vrouwen met zorgplicht voor ouders, zij voor wie zich geen gelegenheid tot huwelijk voordeed, en vrouwen die "er geenen lust toe gevoelen en liever onafhankelijk door het leven stappen."[122] Voor die laatsten in het bijzonder was het belangrijk om in hun eigen onderhoud te kunnen voorzien. Bekeken vanuit de katholieke opvattingen van *Omhoog* was deze toevoeging bijzonder: de vrouwen dichtten zichzelf een vorm van autonomie toe die buiten de maatschappelijke orde van huwelijk en kerk stond, die zelfs niet-normatieve relaties niet onmogelijk maakte. Aan die boodschap had een deel van de redactieleden zelf belang: waar alle leden van de UFW echtgenotes en moeders waren, was ongeveer de helft van de redactie van *Omhoog* ongehuwd. Via allerlei binnenwegen sloegen de Vlaamse vrouwen er bijgevolg in om emancipa-

117. Maarten Van Ginderachter, "'Dragen en baren willen we' of 'Wij zijn zelf mans genoeg'? De ambivalente verhouding tussen vrouwen en het Vlaams-nationalisme tijdens het Interbellum", *Revue Belge de philologie et d'histoire,* 80/2, 2002, 531–561.
118. Leen Van Molle & Eliane Gubin, *Vrouw en politiek in België,* 38.
119. Stephanie Claes-Vetter (1884-1974), van origine Nederlands, was getrouwd met de Vlaamse schrijver Ernest Claes (1885-1968). Stephanie Claes-Vetter, "Uitstaan", *Vrouwenleven,* augustus-september 1923, 262-267.
120. *Idem,* 263.
121. *Idem,* 266.
122. "De Taak der Meisjespatronaten en Meisjeszondagscholen", *Omhoog,* november 1912, 7.

torische ideeën hun tijdschrift in te smokkelen zonder in strijd te zijn met de kerk.

Zonder dat katholieke accent legde de UFW eveneens nadruk op arbeidsmogelijkheden voor vrouwen. *LFW* klaagde consistent over de ongelijke en seksistische behandeling van vrouwen op de arbeidsmarkt. Nog in 1926 schreven ze:

> *"L'inconvénient du système est qu'à l'heure actuelle il n'y a pas encore un homme sur trois qui sache parler à des jeunes filles sans zézayer, minauder et remettre de pauvres coquetteries oratoires là où son auditoire attend des mots simples et bons à méditer.* [...] *Encouragez le travail des femmes.* [...] *Et ainsi, nous essaierons de traverser les temps difficiles."*[123]

Vooral Marie Delcourt was een pionier in de verdediging van het arbeidsrecht en engageerde zich in dat debat in *LFW,* waar niet alleen het arbeids*recht* een belangrijke rol speelde, maar ook *à travail égal salaire égal*.[124]

De nood om onafhankelijk te kunnen zijn van huwelijk was voor de getrouwde vrouwen van de UFW minder prangend. Hoewel deze hoogopgeleide vrouwen geen huismoeders waren, lijken hun status en achternaam – in veel gevallen ontleend aan hun echtgenoten – een paradox voor hun boodschap. Terwijl ze vrouwenontvoogding nastreefden, waren ze tegelijkertijd in hun persoonlijke leven niet helemaal zelf ontvoogd – of tenminste niet conform het hedendaagse beeld van autonomie bij vrouwen. Daarom noemt Iris Flagothier de positie van de *Femmes Wallonnes* een "semi-geëmancipeerde" positie: al riepen ze in theorie om arbeidsautonomie en vrijheid van levensstijl, toch raakten ze in de praktijk nooit los van hun rol als moeders en echtgenotes.[125]

Ondanks de vooruitstrevende boodschap op het vlak van arbeid, verviel de vrouw dus in de rol van moeder zodra het ging om de Vlaamse of Waalse strijd. Het huisgezin en moederschap plaatsten de vrouwen in functie van de natie, een typisch nationalistisch motief.[126] *Omhoog* maakte daarbij voornamelijk aanspraak op de Vlaamse zonen: "ridderlijke stout en boude kerels [...] die meer dan ooit zullen willen wat is recht en winnen wat zij willen."[127] Op een gelijkaardige manier reflecteerden leden van de UFW: *"Femmes de Wallonie, inspirez à vos enfants cet amour de la terre natale, actif et pratique, qui fait les bons citoyens,"* schreef Léonie de Waha in het *Bulletin*.[128]

Een tweede typische rol voor de moeder was figuurlijk en conformeerde aan de dominante visie op de rol van de vrouw voor de natie in West-Europa op dat moment.[129] Ze moest draagster zijn van cultuur, wat ook weerklonk in *Omhoog* en *LFW*. *LFW* plaatste haar boodschap tevens meteen in internationaal perspectief: *"les femmes en tant que mères et éducatrices des générations futures ont de telles responsabilités qu'il est de la plus haute importance de les aider à voir les choses sous l'angle international."*[130] Vrouwen die de Vlaamsgezinde of Waalsgezinde waarden niet doorgaven, werkten de beweging immers tegen: een verwijt dat specifiek de Vlaamse vrouwen vaak van mannelijke, moraliserende flaminganten kregen, die hen als vatbaar voor franskiljonisme beschouwden.

Die verhouding tussen vrouwen en mannen lag bij de UFW anders. Waar mannen een boodschap gaven aan de vrouwen in *Omhoog,* waren het de leden van de UFW die actief op zoek gingen naar betrokkenheid van de Waalse mannen bij hun feministische en nationalistische strijdpunten. Zij noemden mannelijke leden van de Waalse beweging hun "broeders" om ze aan zichzelf

123. Marie Delcourt, "La stabilisation et le travail des femmes", *La Femme Wallonne,* augustus 1926, 3-4.
124. Micheline Libon, *Union des Femmes de Wallonie,* 1564.
125. Iris Flagothier, *La Femme wallonne (1920-1936),* 1; Id., *Envisager le militantisme,* 68.
126. Zie daarvoor: Nira Yuval-Davis & Floya Anthias, *Woman – Nation – State,* 6-11.
127. Vrouwenbond Constance Teichmann, "De Godsdienst en de Vrouw", *Omhoog,* februari 1913, 53.
128. Léonie de Waha, "Patriotisme pratique défini par une Femme de Wallonie", *La Femme Wallonne,* augustus 1913, 3.
129. Nira Yuval-Davis & Floya Anthias, 6-11.
130. "Fédération belge des Femmes Universitaires", *La Femme Wallonne,* december 1922, 3-4

gelijk te stellen.[131] Dat had een militaire, etnische connotatie, iets wat aanmoedigde te gaan vechten. Onder het voorwendsel van de "Vlaamse bedreiging" riep Lambotte in 1923 bijvoorbeeld op tot actie, bij zowel Waalse mannen als vrouwen: *"Les vexations flamingantes ont réveillé l'âme wallonne* […] *vis-à-vis du péril* […] *il n'y a plus que des frères wallons. Quel réconfort ! Le coq wallon chante !"*[132] De gedeelde en gemeenschappelijke indruk dat de flaminganten de Walen aanvielen, klonk wederom in de titel van het artikel: *"Ne nous laissons pas faire"*. Zich wél laten doen, zou het uitsterven van de Waalse taal, cultuur en het Waalse bloed betekenen.

Door deze broedermetaforiek raakten mannelijke wallinganten echt betrokken in de Waalse vrouwelijke kwestie: *"Soyons unis, ô frères Wallons, si nous voulons qu'on nous respecte, et si, à nos destins, nous voulons commander."*[133] Mannelijke wallinganten werkten immers niet automatisch mee aan de feministische strijd en koesterden vaak misogyne overtuigingen. Meerdere van hen verzetten zich bijvoorbeeld expliciet tegen het vrouwenkiesrecht.[134] Lambotte benadrukte dus met deze woorden de noodzaak van de vrouwelijke aanwezigheid voor succes van hun streven, zodat de mannelijke Waalse beweging vrouwen niet langer kon negeren.[135] Vrouwelijke wallinganten verenigde ze echter niet met hun mannelijke leden: Lambotte zag duidelijk een verschil tussen de twee geslachten.

VIII. Besluit

In deze studie leverden we een bijdrage aan het schaarse vergelijkend onderzoek naar zowel de Vlaamse en Waalse bewegingen, met een specifieke focus op vrouwentijdschriften uit de eerste helft van de twintigste eeuw. In dit opzicht bevindt deze studie zich op het kruispunt tussen nationalisme- en genderstudies.

Ideologisch verschilden de tijdschriften die we analyseerden, namelijk het Vlaamse *Omhoog* (1912-1921) en *Vrouwenleven* (1922-1929) en de Waalse *Union des Femmes de Wallonie* (1913-1914) en *La Femme Wallonne* (1920-1936), van meet af aan. *Omhoog* vertegenwoordigde katholiek vrouwelijk Vlaanderen, terwijl *LFW* zich spiegelde aan het liberale, antiklerikale Frankrijk. Maar hoewel hun vrouwelijke emancipatorische strijd in een verschillend kader kwam te staan, deelden de vrouwen wel hun visie op hun emancipatie. Beide groepen hechtten belang aan een vrouwenontvoogding door middel van onderwijs en arbeids- en stemrecht. Zowel Waalse als Vlaamse vrouwen zagen deze idealen als instrument om eerst zichzelf te ontplooien en bij uitbreiding ook de volksvrouw te verheffen, om zo een sterke natie van vrouwen die Waalse en Vlaamse idealen droegen te creëren. Deze doelstellingen gingen echter altijd samen met de aanwezigheid van mannen: *Omhoog* bood een podium aan moraliserende mannen die de rol van de Vlaamse vrouw bepaalden, terwijl de UFW Jules Destrée sterk als geestelijke vader verheerlijkte.

Over het algemeen leken de vrouwen ervan overtuigd dat ze nationalistische idealen alleen konden verwezenlijken aan de hand van het feminisme en de vrouwenontvoogding. Welke natie ze precies voorstonden, is evenwel niet altijd helder: tijdschriften van de UFW prezen het vaderland, maar tegelijkertijd is onduidelijk of men een Belgisch Wallonië, een Frans Wallonië of een gedeeld België voor ogen had. *Omhoog* huldigde België, maar geloofde dat het land alleen succesvol kon bestaan wanneer aan de Vlaamse eisen voldaan was. Het romantisch-Vlaamse en -Waalse idee kreeg een duidelijke plaats: de eigen strijd kon niet gebeuren zonder de vrouw als moeder

131. Verder onderzoek dat de vrouwbeelden die wij onderzoeken vergelijkt met de manbeelden zou interessant zijn, maar valt buiten de scope van dit artikel.
132. Emma Lambotte, "Ne nous laissons pas faire", *La Femme Wallonne,* februari 1923, 2-3.
133. Id., *Edition du centenaire,* 4-5.
134. André Demeuse, *La Barricade,* mei 1924, 15, 9; Iris Flagothier, *Envisager le militantisme,* 65.
135. Id., *Envisager le militantisme,* 64.

die haar idealen doorgaf aan haar kind. Ondanks alle emancipatorische gedachtegoed, raakten de vrouwen dus nooit volledig los van hun rol als moeder. Zolang de Waalse vrouw niet voor het "beschaafde" Frans streed als enige legitieme nationale taal en de Waalsgezinde geschiedschrijving binnen het gezin doorzette, zouden de flaminganten hen bedreigen ; zolang de Vlaamse vrouw ten prooi viel aan het franskiljonisme, haar Vlaamse identiteit niet erkende en Franse taal en cultuur aan haar kind doorgaf, werkte ze de Vlaamse beweging in haar streven tegen. Het slachtoffergevoel was daarbij aan beide kanten van het land gedeeld en werd belichaamd door zowel de afkomst als het gender van de redactieleden.

Op een soroptimistische manier maakten de Waalse vrouwen gebruik van een zustermetaforiek om andere vrouwen (Vlaamse inbegrepen) aan te spreken, als teken van ondersteuning, al bood de unie een podium voor uiteenlopende meningen. Sterk anti-Vlaamse uitspraken, inclusief over Vlaamse vrouwen, verschenen evenzeer. *Omhoog* hield rekening met internationale vrouwen, maar benoemde Wallonië nagenoeg nooit. De verdeeldheid tussen de twee groepen verduidelijkte bij uitstek na de Grote Oorlog. Hoewel beide redacties zich in die periode inzetten voor solidariteit en tegen de bezetter, raakten ze fundamenteel beïnvloed door het discours rond patriottisme tegenover activisme en gingen ze in op de dominante naoorlogse strategieën van hun respectievelijke bewegingen. Terwijl *Omhoog* zich evenwel expliciet afkeerde van het activisme, vereenzelvigde de UFW de gehele Vlaamse beweging met haar activistische tak om de kloof tussen de Waal en de Vlaming groter te maken. Zichzelf kende ze een heldenrol toe door de collectieve herinnering aan de Waalse weerstand te evoceren. *Omhoog* daarentegen hield zich, ondanks haar anti-activistische houding, niet bezig met patriottische helden. Een nader vergelijkend onderzoek tussen dit soort regionalistisch feminisme en meer Belgicistische vrouwenbewegingen zou interessante inzichten bieden.

Na de oorlog volgden beide tijdschriften de richting van hun regionale bewegingen om de eigen geschiedenis en tradities verder te bepalen. Ze probeerden een bepaald romantisch nationalisme aan te wakkeren door de eigen kunst en literatuur te bespreken. Vooral in de tijdschriften van de UFW bloeide de literaire romantische productie in de vorm van verhalen, sprookjes en gedichten. De taalkeuze was daarbij een teken van de wens naar erkenning en waardering van de eigen taal. Terwijl *Omhoog* veel belang hechtte aan de streektaal, onder meer in het onderwijs, ging het voor de UFW om Frans, de legitieme taal van onderwijs en wetenschappen, én Waals, de geschikte streektaal voor de literaire folklore.

De afzonderlijke ideologische agendapunten – vrouwelijke emancipatie en nationalisme – gingen aan beide kanten continu met elkaar in interactie. De UFW paste haar aandachtspunt aan afhankelijk van de maatschappelijke en politieke context. In tijden waarin de taalstrijd een hoogtepunt bereikte, leek het nationalisme van de UFW een belangrijke plaats in te nemen. Bij hoogtepunten voor de feministische strijd, zoals het verkrijgen van een semi-vrouwenstemrecht bij de gemeenteraadsverkiezingen in 1920, was het dan weer duidelijk dat de positie van de UFW eerder feministisch was. In het geval van *Omhoog* en *Vrouwenleven* fungeerde religie als overkoepelend thema, maar vrouwelijke en nationalistische emancipatie leken in zowel de Vlaamse als Waalse tijdschriften eerder op gelijke voet te staan en versterkten elkaar voortdurend, mede door de gemeenschappelijke gevoelens van onderdrukking door de andere regio.

Vervolgonderzoek zou zich kunnen toespitsen op een nieuwe leeswijze van de bladen met een queer-perspectief. Het pleidooi dat *Omhoog* hield voor ongehuwde vrouwen creëert namelijk een opening voor niet-normatieve levenswijzen, waar een heel aantal redactieleden baat bij had. De hoofdredactrices Belpaire en Duykers, die samenleefden, zijn daar zelf het beste voorbeeld van. Naar de aard van hun relatie en levensstijl wordt in de wetenschap desondanks niet via een queer lens gekeken. Geraldine Reymenants beschrijft ze enkel met de term "vrou-

welijke vriendschap" van de Amerikaanse Caroll Smith-Rosenberg, waardoor zij dreigen in een heteropatriarchaal discours te belanden.[136] Andere lezingen, waarbij de term "queer" breed op te vatten is, zijn dus wenselijk, en *Omhoog* kan daarbij een uitstekend startpunt vormen.

Mai-Linh Hàn Nguyên is onderzoeksassistente en promovenda aan de UNamur. Hiervoor volgde ze de onderzoeksmaster Nederlandse literatuur en cultuur aan de Universiteit Utrecht en de bachelor Germaanse Taal- en Letterkunde (Nederlands en Duits) aan de UNamur.

Alix Van Nieuwenhuyze specialiseert zich in queer theory en literaire radicaliseringsprocessen van Vlaamse vrouwen in de 20ste eeuw. Hiervoor volgde ze de onderzoeksmaster Nederlandse literatuur en cultuur aan de Universiteit Utrecht en de bachelor/master Taal- en Letterkunde (Nederlands en Engels) aan de Universiteit Antwerpen.

Lijst van afkortingen

ADVN = Archief voor Nationale Bewegingen
DEVB = Digitale Encyclopedie van de Vlaamse beweging
FHMW = Fonds d'Histoire du Mouvement wallon
LFW = La Femme Wallonne
UFW = Union des Femmes de Wallonie

136. Geraldine Reymenants, *Marie Elisabeth Belpaire,* 38.